

Սուրբիահայ մամուլի պատմութիւն

ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԵՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ

Թէեւ մեր ուսումնասիրութեան վերնագիրը դրուած է Սուրբիահայ մամուլի պատմութիւն, բայց խորքին մէջ աւելի ճիշդ պիտի ըլլար վերնագրել Հայկապահայ մամուլի պատմութիւն, որովհետեւ հայ դաղթականական հոսանքը մեծ մասամբ կայք հաստատած է Հալէպի մէջ, եւ այդ պատճառով ալ այս քաղաքին մէջ լրագրական եւ մշակութային գործունէութիւն ցուցաբերած:

Սուրբիահայ լրագրութեան անդրադառնալէ առաջ՝ անհրաժեշտ կը նկատենք ակնարկ մը նետել դաղութիւն անցեալին եւ 1915 թ-էն ետք ունեցած թուական աճումին վրայ:

ԳԱՂՈՒԹԻՆ ԱՆՑԵԱԼԸ

Հայերու՝ Սուրբոյ մէջ բնակութիւնը ունի դարերու պատմութիւն: Կիլիկիոյ հայկական իշխանութեան ժամանակաշրջանէն իսկ Հալէպը եղած է հայ վաճառականներու, ուխտաւորներու եւ եկեղեցականներու համար կարեւոր հանգրուան մը: Հալէպի Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցին կը յիշատակուի ԺԵ. դարէն: Հալէպ եղած է վաճառաչահ քաղաք եւ հայ վաճառականներ կանուխէն կայք հաստատած են հոն: Ան ընդունած է այցելութիւնը Կիլիկիոյ կաթողիկոսներուն եւ նոյնիսկ անպաշտօն աթոռանիստի դերը կատարած է: Սակայն ԺԹ. դարուն վերջն է որ հայութեան թիւը հետզհետէ աճում մը կ'արձանագրէ՝ Օսմ. Կայսրութեան հայկական դաւառներու անտանելի կացութեան պատճառով: Այդ աճումը կարիքը կը ստեղծէ ազգային դպրոցի մը, որ 1897 թ-ին արդէն նոր հիմերու վրայ կը կազմակերպուի:

Այս դարուն հայութեան թիւը նկատառելի պէտք է ըլլար,

որպէսզի Ալ Ֆուրաք պետական պաշտօնաթերթը լոյս տեսնէր նաև Հայերէն բաժինով (1869-1870 թթ.):

1915 թ.-էն առաջ տեղաւորուած Հայութեան մասին խօսելով՝ Բարպէն Եպոս. Կիւլէսէրեան կը գրէ.

«Հայէպի Հայ քնակչութեան մէջ գաղութային զօրաւոր երեք տարրեր կան: Մին՝ Արեւելեան վաճառականք. այսինքն՝ Զուլպայեցի Հայեր, որոնք Հայէպի, Կ. Պոլսոյ եւ Անատօլուի ուրիշ վաճառաչ քաղաքներու մէջ բռնած էին առեւտրական հրապարակը:

«Երկրորդ՝ Տիարպէթիցիք եւ Մերտինցիք, Միջագետքի ներկայացուցիչներ, որոնք դարձեալ առեւտրական նպատակով պանդըխտած են Հայէպ եւ մեծ մասը տեղաւորուած: Իսկ երկրորդը՝ Սասունցիք, պէֆեար ըսուածներ, որոնք ձեռք առած են ջաղացները եւ փուռները»(1):

1918 թ.-էն առաջ Ինչ կը ներկայացնէր Հայոց թիւը Հայէպի մէջ: Ծ. Ա. Պապիկեան, որ 1925 թ.-ին Սուրբոյ Հայութեան թիւին կ'անդրադառնայ, շուրջ 10,000 կը հաշուէ Հայէպի մէջ՝ տեղացի կամ տեղաւորուած Հայութեան թիւը: Կը մէջբերենք իր հաստատումները.

«Սուրբոյ Հայութեան 50-55,000-ը կը գտնուի միմիայն Հայէպի մէջ, որով ան եղած է այժմ Սուրբոյ, ինչպէս նաև արտասահմանի ամենահայաչատ կեդրոնը: Այս ստուար զանդուածին մօտաւորապէս 5,000-ը Հայ Բողոքական են (500-ը տեղացի, 4,500-ը գաղթական), 10,000-ը Հայ Կաթոլիկ (կէսը տեղացի, կէսը գաղթական), իսկ 35,000-ը Հայ Լուսաւորչական (4-5,000-ը տեղացի, մնացեալը գաղթական):

«Այս հսկայ Հայ գաղթականութեան կարեւոր մի մասը՝ Թուրքիոյ 120 տարրեր քաղաքներէն գաղթած եւ հաստատուած է 1915 թ.-էն ետք, մանաւանդ 1921 թ.-ի վերջերը Կիլիկիոյ պարպումէն ետք»(2):

1918 թ.-էն առաջ լրագրական եւ տպագրական գետնի վրայ դրեթէ անապատ մըն է Հայէպը: Տեղական ուժեր չկան մտաւորական շարժում մը ստեղծելու համար: Որպէս մտաւորական հետաքրքրութիւններ ունեցող անձեր կը յիշատակուին Իսկէնտէր Գարահանը՝ աշխատակից Պոլսոյ Բիւզանդիոնի եւ Գաբրիէլ Մանձեանը՝ աշխատակից Իզմիրի Արեւիլեան Մամուլին: Իսկ եղած հրա-

1) «Հայէպ», Սուրբահայ Տարեցոյց, պատրաստեցին Մ. Անէմեան, Մ. Միսեռեան, Ե. Ոսկերիչեան, Ա. տարի, 1924, էջ 4:

2) «Սուրբոյ հայութիւնը», Հայաստանի Կոչակ, ԻՍ. տարի, ք. 50 (Դեկտ. 12, 1925), էջ 1475-6:

տարակութիւններէն՝ Հալէպի առաջնորդական փոխանորդ Արժ. Տ. Յարութիւն Ա. Քհնյ. Եսայեանի «Արգահատելիներ կամ Հայ Տէրպապանները» (1908 թ.) եւ Հալէպի առաջնորդ Գերշ. Տ. Ներսէս Եպսկ. Դանիէլեանի «Կաթիլ մը ջուր այրած սրտերուն» (1909 թ.) (3) :

Այս հրատարակութիւնները ո՞ր տպարանէն լոյս տեսած են՝ մեզի համար կը մնայ անծանօթ: 1918 թ.ին կը յիշատակուի Աճէմեան եղբայրներու տպարան Սէպաթը, որմէ հայերէն տառեր դընւելով կը սկսի լոյս տեսնել Ս. Կէպէնլեանի Հայ Զայն թերթը: Արդեօք այս տպարանը դոյութիւն ունէ՞ր արդէն 1908 թ.ին, Տ. Յարութիւն Քհնյ.ի գրքոյկը լոյս ընծայելու համար: Որոշ պատասխան չունինք:

Որպէս մամուլի փորձ մեզի ծանօթ է Ալ Ֆուրաքի հրատարակութիւնը (1869 թ.) եւ Աղբիւր Պատանեկան Միութեան Աղբիւր (1913-14 թթ.) ձեռագիր թերթը:

ՍՈՒՐԻԱ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ 1918-1921 թթ.

1915-1918 թթ. Սուրիոյ անապատները կը դառնան Հայ տարադրեալներու դերեղմանները: 1918 թ.ի ղինադադարին հետեւանքով Հայ խլեակները հետզհետէ ապաստան կը գտնեն Հալէպի մէջ, այնպէս որ 80-90 հազար հայութիւն մը մէկտեղուած կը գտնենք հոն(4): Այս հայութիւնը ի՞նչ տաղնապներ կ'ապրէր:

1) Աշխատանքի հարց: Կոտորակուած եւ իրենց պապենական ժառանգութիւնը կորսնցուցած հայու բեկորները չոր հացի կարօտը ունէին իրենց Փիղիքական դոյութիւնը ապահովելու համար: Գործ հայթայթելու հեռանկարով կը ստեղծուէր Աշխատանքի Տուն անունով հաստատութիւն մը՝ իր մնայուն քարտուղարով եւ վարչական խորհուրդով: Այս գրասենեակը կ'արձանագրէր դործազուրկներու անունները եւ հետամուտ կ'ըլլար դործ հայթայթել անոնց:

2) Ուսման հարց: Սուրիոյ անապատներուն մէջ հասակ նետած Հայ պատանի-պատանուհիները՝ տարիներու ընթացքին կորսնցուցած էին իրենց մայրենի լեզուին ծանօթութիւնը եւ կը խօսէին թրքերէն, քիւրտերէն ու արաբերէն: Հայ դպրոցներու բա-

3) Եղուարդ Ոսկերիչեան, «Սուրիահայ գրականութիւնը եւ գեղարուեստը», Կրթատիրաց, Ա. տարի, 1926, Յունիս, ք. 8, էջ 121:

4) Սեդրակ Կէպէնլեան, «Կիլիկիան հայ դէմքեր», Պայթար հանդէս ազգային, գրական եւ տնտեսական, 1931, Սեպտ., էջ 33:

ցումը անհրաժեշտ էր՝ մայրենի լեզուին վերստացումը ապահովելու համար:

3) Ներգաղթի հարց: Դաշնակից Պետութիւններու յաղթանակը՝ հայութեան բռնադրաւուած հողերուն վերստացման յոյսը կը բերէր: Տեղահանուած եւ տարագրուած հայութեան բեկորները իրենց պապենական հողերը վերադառնալու յոյսով կ'ալրէին: Ներգաղթի այս գործը ծրագրուած աշխատանքի կը կարօտէր: Ներվաղթողներու ցուցակներ պատրաստել, հոգատար պետութեան ներկայացնել, ապահովել անոնց ճանապարհածախսը, եւլն.:

Վերոյիշեալ երեք հարցերը անմիջական լուծումի կը սպասէին, որուն պատճառով զանազան միութիւններ կը ստեղծուէին: Իւրաքանչիւր դաւառ կը ստեղծէր իր հայրենակցական միութիւնը, որոնց լիազօր ներկայացուցիչներու մասնակցութեամբ կը կազմուէր Միջ-Գաւառային Հայ Միութիւնը: 1918 թ.ի Դեկտ.ին Սահակ Կիթլ. Հալէպ ժամանելով նշանակովի կը ստեղծէր Հայ Ազգային Միութիւնը հետեւեալ կազմով. — Տոքթ. Ա. Ալթունեան՝ նախագահ, Հ. Գաբրիէլ Վրդ. Գասպարեան՝ ատենապետ, Տոքթ. Խ. Պողոսեան, Օննիկ Մաղլումեան (Պարոն), Սարգիս Գրաճեան, Յատր Մուրատեան, Ա. Ֆէտտալեան եւ Գր. Շահլամեան(5):

Տակաւին՝ մասնակի այլ միութիւններ ալ, ինչպէս Տիկնանց եւ Օրիորդաց, կը ստեղծուէին, բազմացնելով եղածներուն թիւը:

Վերապրողներուն մեծ մասը եթէ կը ներկայացնէր հայ միջին եւ համեստ խաւը, կար նաեւ ընտրանի դասակարգ մը: Միհրան Նաճարեան, տիգրանակերտցի ազգային մը եւ Ազգիւր թերթի խմբագիրներէն, որ 1915 թ.էն առաջ արդէն հաստատուած էր Հալէպ եւ մօտէն տեղեակ մեզ հետաքրքրող ազգային անցուղարձերուն, կը դրէ.

«Վերապրողներուն մէջ պատկառելի թիւ մը կը կազմէին նաեւ հայութեան ընտրանի դասակարգ մը, եկած ըլլալով Կ. Պոլսէն կամ արուարձաններէն, Կիլիկիոյ զանազան շրջաններէն եւ կամ ալ Տաճկահայաստանի ներքին գաւառներէն: Հայ վերապրողներու շարքին նշմարելի թիւ մը կը կազմէին միանդամայն թրքական բանակի բարձրաստիճան հայ սպաներ, բժիշկներ, դեղագործներ, անասնաբոյժներ եւ Պոլսոյ զինուորական վարժարանէն շրջանաւարտ հայ սպաներ»(6):

5) Նոյնը, էջ 34:

6) Յուշագրք (1918-1948), Պէյրութ, Տպ. Մասիս, 1949, էջ 10:

Այս ընտրանիին մեկտեղումը պատճառ կ'ըլլայ որ ստեղծուի մշակութային շարժում մը: Աշոտ Մատաթեանց, Գէորգ Կառվարենց, Յովհաննէս Սաչերեան թատերական ներկայացումներ կու տան: Բարսեղ Կանաչեան, Յ. Իւլիզգեան, Վահան Պէտէլեան եւ Գ. Սիւլեան նուագահանդէսներ կը սարքեն:

Այս եռուն գործունէութեան արձագանգող եւ զայն առաջնորդելու կոչուած մամուլն ալ իր առաջին դողդոջ քայլերը կը նետէ երբ լոյս կը տեսնեն 1918 թ.ի Նոյ.ին Սեդրակ Կէպէնլեանի Հայ Զայնը եւ Դեկտ.ին՝ Բենիամին Միլտոնեանի Տարագիրը:

Դէպի Կիլիկիա ներգաղթի պատճառով Հայ Զայնն ալ պիտի փոխադրուէր Կիլիկիա եւ պիտի շարունակէր լոյս տեսնել Ատանայի մէջ:

ՍՈՒՐԻԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ 1921 Թ.ԷՆ ԵՏՔ

1921 թ.ի Դեկտ.ին կը սկսի Կիլիկիոյ պարպումը: Կիլիկիոյ մէջ մէկտեղուած Հայութիւնը կրկին ձեռք կ'առնէ զաղթականի ցուպը: Սուրիահայութիւնը կրկին դէմ յանդիման կը գտնուի 1918 թ.ի տաղնապներուն, որոնցմէ ամենէն հրատապը անտեսական հարցն էր: Աւուր Հացի ապահովման հեռանկարով կը նետուի քիչ մը ամէն ասպարէզի մէջ, բացի երկրագործութենէ: Եւ ժամանակի ընթացքին սուրիահայութիւնը աշխատանքի ասպարէզ կը դտնէ հետեւեալ մարդերուն մէջ. առեւտուր, ազատ ասպարէզներ (բժշկութիւն, դեղագործութիւն եւլն.), արհեստներ, պաշտօնատարութիւն (գլխաւորաբար պետական սպասարկութիւններու մէջ), բանուորութիւն եւ այլ ծառայութիւններ:

1925 թ.ին դաղութը կը հաշուէր 32 բժիշկ, 15 դեղագործ, 85 ատամնաբոյժ, 60 երկրաչափ եւ մեքենագէտ, 21 քահանայ եւ կրօնական, 250 կրթական պաշտօնեայ, 50 կառավարատան, դրամատան, վաճառատան եւ այլ պաշտօնեաներ, 250 լումայափոխ, 600 խանութպան, 160 մսավաճառ, 50 ոսկերիչ, 300 դերձակ, 650 կօշկակար, 450 հիւան, 300 երկաթագործ, 150 թիթեղագործ եւ ձուլող, 1300 որմադիր, 850 ոստայնանկ, 350 կառապան եւ շարժաւար, 8000 ասեղնագործող եւ գորգագործ, 6000 բանուոր, բռնակիր, սպասաւոր եւլն.: 2500-3000 կիներ՝ Հին Հազուատներու մաքրութեան եւ նորոգութեան գործով զբաղող(7):

7) Ճ. Ա. Պապիկեան, «Սուրիոյ Հայութիւնը», Հայաստանի Կոչակ, ԻՆ. տարի, ք. 50 (Դեկտ. 12, 1925), էջ 1477:

Ժամանակի ընթացքին ուստայնանկութիւնը, մեքենադիտութիւնը, բամպակի եւ ցորենի մշակման մէջ դրամադուլի ներդրումը, հին հագուստի առեւտուրը պիտի կեդրոնանան հայոց ձեռքը: Հայուն ձեռներէց ողին պիտի ձեռնարկէ նաեւ դործարաններու հիմնումին:

Ի՞նչ էր տեղացի տարրին կեցուածքը հայ գաղթականական խուժումին եւ Սուրիոյ տնտեսական կեանքին մէջ անոր խաղացած դերին հանդէպ:

Տեղացի ժողովուրդին համար հայութեան ներկայութիւնը նոր տարրի մը յաւելումը չէր բերեր: Արդէն 1915 թ.էն առաջ տասը հազարնոց փոքրաթիւ հայ գաղութ մը գոյութիւն ունէր, սակայն տարագրութեան պատճառով այդ թիւը կը հասնէր չուրջ հարիւր հազարի: Եւ այս թիւը նկատառելի ոյժ մըն էր: Քաղաքական դետնի վրայ հայութեան ներկայութիւնը վտանգ մը չէր ներկայացներ, սակայն տնտեսական դետնի վրայ տարբեր էր հարցը: Հալչպ վաճառականութեան կեդրոն էր: Պատերազմը խախտած էր շատ բան: 1920-ական թուականներու Քեմալական թուրքիոյ յարուցած մաքսային դժուարութիւնները, ինչպէս նաեւ քրտական ապստամբութիւնը կը նուազեցնէին Սուրիոյ առեւտուրի կարելիութիւնները: Հայ տարրին մէկ մասին առեւտուրով զբաղիլը համակրական աչքով չէր կրնար դիտուիլ այս պայմաններուն տակ: Այդ օրերու տեղացի առեւտրականներու հոգեբանութեան մասին վկայութիւն մը կը բերէ Շաւարշ Կամսարական՝ գրելով.

«Քրիստոնէայ եւ իսլամ արաքներու հետ մեր խօսակցութեանց միջոցին, մենք յաճախ առիթ ունեցանք լսելու թէ սուրիացիք հայերու հանդէպ մասնաւոր հակակրութիւն մը չունենալով հանդերձ, կը վախճան որ անոնք տեղական առեւտուրը իրենց ձեռքը առնեն եւ այսպէսով բուն սուրիացիներուն տնտեսական կործանման պատճառ դառնան: Անոնք կ'ըսեն, որ իրենք շատ ուրախ պիտի ըլլային եթէ հայերը երկրագործութեամբ զբաղէին, որուն համար Սուրիոյ մէջ ահագին ասպարէզ կայ»(8):

Դժգոհութեան ուրիշ պատճառ մըն էր հայ անհատներու հոգատար պետութեան (Ֆրանսա) բանակին մէջ ծառայելը: 1925 թ.ի Հոկտ.ի 18-ին կը պայթէր Դամասկոսի ապստամբութիւնը, որուն պատճառով հայեր ալ զոհեր կու տային եւ լքելով Դամասկոսը կ'ապաստանէին Լիբանան: 1925 թ.ին 15 հազար հաշուող Դամասկոսի

8) «Հայ Գաղթականութիւնը Սուրիոյ մէջ», Հայաստանի Կոչնակ, ԻԳ. տարի, ք. 34 (Օգ. 25, 1923), էջ 1084:

հայ գաղութը, 1926 թ.ի Օգոստոսին հազիւ 2,500 անձ կը հաշուէր»(9) :

Բայց այս անհասկացողութիւնները հետզհետէ կը չքանային եւ 1940-ական թուականներուն Սուրիոյ անկախութեան պայքարի օրերուն՝ հայութիւնը իր քաղաքական հասունութիւնը կը յայտնաբերէր տեղացի արարին կողքին կանգնելով :

Սուրիոյ հայութիւնը տնտեսական գետնի վրայ մակարոյծ չըլլալէ զատ, իր բազուկին եւ մտային կարողութիւնները ի սպաս կը դնէր Սուրիոյ տնտեսական վերելքին : Paul Baurain կը հաստատէ . «Հայ գաղթականներու ալիքը, հեռու կործանարար ալիք մը ըլլալէ, արգասաւորած է Հալէպի աշխատանքը, բերելով նոր մեթոտներ եւ կարողութիւններ . երեքտրադէտներ, ընդելուզիչներ, ճախարակիչներ, մեքենադէտներ, արուեստի եւ ճշգրտութեան աշխատանքներու աշխատաւորներ, ամէն տեսակի վարպետներ գրեթէ միմիայն անոնց մէջ կը գտնենք»(10) :

1946-1947 թուականներու դէպի Հայաստան ներգաղթը, Սուրիոյ քաղաքական անկայուն վիճակը — յաջորդական պետական հարուածներու պատճառով —, ղինուորական պարտադէր ծառայութիւնը, խոշոր դործարաններու պետականացումը պատճառ կը դառնան որ հայութեան թիւը անկում կրէ Սուրիոյ մէջ եւ տեղ ու գործ հաստատած հայութիւնը իր աչքերը ուղղէ Լիբանան եւ հեռաւոր Ամերիկաներն ու Աւստրալիա :

Եթէ Սուրիոյ հայ գաղութին կազմութեան եւ զայն յուզող հարցերուն լայն տեղ տուինք այս ուսումնասիրութեան սկիզբը, պատճառը այն է որ մամուլը հայելին ըլլալով զինք ծնող ժողովուրդին, հարազատօրէն արձագանգած է անոնց :

ՍՈՒՐԻԱԶԱՅ ՄԱՄՈՒԼԻ ԵՐՋԱՆՆԵՐԸ

Հայ մամուլը Սուրիոյ մէջ մակընթացութեան եւ տեղատուութեան շրջաններ ապրած է : Փայլուն սկզբնաւորութիւն մը (1918-1926 թթ.) ունենալէ ետք կու գայ տեղատուութեան շրջան մը (1927-1944 թթ.), վերստին փայլատակելու (1945-1963 թթ.), ապա նորէն իր մայրամուտը ապրելու համար (1963 թ.էն մինչեւ այսօր) :

9) Թղթակից, «Իմամսկոսի կացութիւնը», Հայաստանի Կոչնակ, ԻՋ. տարի, ք. 35 (Օգոստ. 28, 1926), էջ 1237 :

10) *Alep* (Autrefois, Aujourd'hui), Alep, Imp. Maronite, 1930, p. 241.

Մեզի համար այս վերիվայրումները իրենց պատճառները սունին, որոնց թոււումը անհրաժեշտ կը նկատենք:

Ա. շրջան, 1918-1926 թթ.

Հայ մամուլը կ'ունենայ սկզբնական փայլատակում մը, որովհետեւ հայ մեծաթիւ դաղթականութիւն մը նոր կը հաստատուի Սուրբիոյ մէջ, կուսակցութիւնները հետզհետէ կը կազմակերպուին, մշակութային միութիւններ գոյութեան կը կանչուին, դպրոցներու հիմը կը դրուի: Այս բոլորին արձագանգը ըլլալու եւ ուղղութիւն տալու համար մեծ ու փոքր 17 թերթեր լոյս կը տեսնեն դաղութիւն մէջ:

Բ. շրջան, 1927-1944 թթ.

Այս տասնը ութը տարիներուն՝ կը տեսնուի թերթերու թիւի նուազում մը (10 թերթ), որովհետեւ մամուլին հիմնադրման պատասխանատու մարդիկը մեկնած են՝ այլ երկնակամարներու տակ իրենց բախտը որոնելու: Օրինակ՝ Սեդրակ Կէպէնլեան մեկնած է Կիպրոս, Բ. Միլտոնեան՝ Մարսէյ, Սարգիս Տխրունի՝ Լիբանան: Այլ մտաւորականներ ալ, որոնք պարագաներու բերումով հաստատուած էին Հալէպ, մեկնած են Յունաստան, Ֆրանսա եւ այլ երկիրներ: Եւ պատրաստ մտաւորականութիւն մը գոյութիւն չունի մամուլի ջահը վառ պահելու համար: Տեղւոյն վրայ ազգային երկրորդական դպրոցներ չկան, որպէսզի հայ նորահաս սերունդը պատրաստեն հայ գրականութեան եւ հայ մշակոյթի սպասաւորութեան: 1939 թ.ին սկսած Համաշխարհային Բ. Պատերազմն ալ հաւանաբար իր որոշ դերը կրնայ կատարած ըլլալ այս շրջանի թմբիրին երկարաձգման վրայ:

Բայց պէտք է ընդունիլ նաեւ որ այս նոյն շրջանին է որ հետզհետէ պիտի կազմաւորուի այն սերունդը, որ յաջորդ շրջանին պիտի ծաղկեցնէ Սուրբիոյ հայ մամուլը եւ տարածելով իր թեւերը՝ Սփիւռքի եւ հայրենիքի մշակութային դանձարանին մէջ պիտի դնէ իր լուման: Ուսումնատենչ այդ սերունդը պիտի դիմէ Երուսաղէմի Դպրեվանքը, Կիպրոսի Մելգոնեան Հաստատութիւնը, Պէյրութի Ամերիկեան եւ Ֆրանսական Համալսարանները եւ գիտութեամբ լեցուած՝ պիտի սպասարկէ իր ժողովուրդին:

Գ. շրջան, 1945-1963 թթ.

Համաշխարհային Բ. Պատերազմին վախճանը, Հայկական Հարցին արծարծումն ու ներդաղթը խթան պիտի ըլլան նոր թերթերու հիմնադրման: 1945-1946 թթ. երկու տարուան ընթացքին լոյս պիտի տեսնեն 9 թերթեր, իսկ 1945-1963 թթ.՝ 26 թերթեր:

Այս շրջանին է որ պիտի հիմնուին հայկական երկրորդական վարժարանները՝ Քարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարան (1947 թ.), Լազար Նաճարեան Ճեմարան (1954 թ.) :

Բայց նաեւ այս շրջանին պիտի պատահին դէպքեր, որոնք պիտի նուազեցնեն սուրիահայ գաղութին թիւը եւ պիտի նօսրացնեն հայ մտաւորականութեան շարքերը :

ա) Ներդաղթը, որ պիտի զրկէր գաղութը կարգ մը գրողներէ - Արիս Շաքլեան, Արամ Արման, Անդրանիկ Թերզեան, Սարգիս Եսփուճեան, Ստեփան Ալաճաճեան :

բ) Սուրիոյ քաղաքական պայմանները, մանաւանդ յաջորդական պետական հարուածները, պատճառ պիտի ըլլային նոր արտագաղթի :

գ) Տեղւոյն վրայ անուանի համալսարանի մը չգոյութիւնը, որ երիտասարդութիւնը պիտի մղէր այլուր, մանաւանդ Պէյրութի մէջ փնտոելու իր ուսման տենչին յազեցումը. եւ ուսման աւարտէն ետք հաստատուելու հոն, կամ մեկնելու հեռուոր Ամբերիկաները : Այս է պարագան Զարեհ Մելքոնեանի, Անդրանիկ Փոլատեանի, Լեւոն Վարդանի եւ դեռ բազմաթիւ ուրիշներու :

դ) Լիբանանի մշակութային եւ տնտեսական բարդաւաճումը, որ իրեն պիտի քաշէր արդէն կազմաւորուած գրողներ, ինչպէս Ա. Ծառուկեան, Ս. Սիմոնեան, Օ. Մարգիսեան :

Այս պատճառները թոյլ պիտի չտային որ ուսումնաւարտ երիտասարդութիւնը մէկտեղուէր Սուրիոյ մէջ եւ ստեղծուէր մշակութային եւ լրագրական հետաքրքրութիւն : Սուրիոյ գաղութը չի ծոցէն պիտի ծնէր բազմաթիւ գրողներ եւ ազգային գործիչներ, որոնք պատուարեք գործունէութիւն պիտի ցուցաբերէին սփիւռքի եւ Հայաստանի մէջ եւ սակայն, պայմաններու բերումով հեռու պիտի մնային սուրիահայ մշակութային կեանքէն :

ՀԱՅ ԹԵՐԹԸ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՈՂԸ

Փօլ Պորէն, Հայլպի մամուլին անդրադառնալով կը գրէ. «Հայլպ կը հաշուէ երկվեցեակ մը տպարաններ : ... Այս տպարաններէն լոյս կը տեսնեն երկվեցեակ մը թերթեր, որոնցմէ մէկը Ֆըրանսերէնով, մէկը՝ հայերէնով, մէկը՝ թրքերէնով, երկուքը՝ թրքերէն-արաբերէնով եւ միւսները՝ արաբերէնով : Հայլպի մէջ մարդիկ քիչ կը կարդան. ամենէն շատ տպաքանակը 800 օրինակը չ'անցնիր, եւ տակաւին ոչ-օրական, ինչ որ մտածել կու տայ 200 հազար բնակչութիւն ունեցող քաղաքի մը համար»(11) :

11) Նայնը, էջ 242 :

Տիրբան Փիրանեան, 1920-ական թուականներու սուրիահայ հրապարակագիրներէն, անդրադառնալով նոյն հարցին՝ կը գրէ. «Ամօթ է, որ ըսեմ թէ 35,000 հայութեան մը մէջ կը շրջաբերին միայն 600-ի չափ տեղական եւ արտասահմանեան հայ թերթեր, ազգզուն թիւ մը, որ սակայն կը դիեցնէ քանի մը պատիկ օթլախի ընթերցողներ: Ասիկա շատ ցաւոտ ու թարախոտ հիւանդութիւն մ'է»(12):

Տարօրինակ երեւոյթ չէր պարզուածը: Հալէպ հաւաքուած հայ գաղթականներու մեծ մասը զուրկ էր տարրական կրթութենէ մը: Իրենց օրապահիկը դժուարաւ ապահովող հայ աշխատաւորն ու գործաւորը յաւելեալ դրամը չունէին մամուլի յատկացնելու: Չմոռնանք տակաւին՝ որ հայ ժողովուրդին մեծ մասը բաժանորդ կ'արձանագրուի կամ կը գնէ իր համակրած կամ պատկանած կուսակցութեան թերթը: Եւ այդ օրերուն՝ Հալէպի մէջ հրատարակուող միակ երկօրեան՝ Եփրատն էր՝ ռամկավար թեքում ունեցող: Հետզհետէ պահանջը պիտի զգացուէր ընթերցումի, շնորհիւ հայ վարժարաններու շրջանաւարտներուն եւ տնտեսական կեանքի բարելաման:

Լիբանանահայ մամուլին նուիրուած մեր ուսումնասիրութեան մէջ, որ լոյս տեսաւ Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսի Բ. հատորին (1971) մէջ, ընթացած էինք տասնամեակներու բաժանումով: Իւրաքանչիւր տասնամեակի գլխաւոր հարցերուն եւ իրագործումներուն անդրադառնալէ ետք, տուած էինք այդ տասնամեակի գըլխաւոր թերթերն ու անոնց արժանիքները: Այս տարի կը խուսափինք նոյն մեթոտը որդեգրելէ, որովհետեւ արդիւնքը պիտի ըլլար կրկնութիւն: Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայութիւնը նոյն հարցերը դիմակալած է եւ դրեթէ նոյն լուծումները տուած:

Սուրիահայ մամուլին անդրադառնալու ատեն կ'որդեգրենք ժամանակագրական կարգը, մասնաւոր յիշատակութեան եւ դատումի արժանացնելով այն թերթերը, որոնք կա'մ երկարատեւ կեանք ունեցած են, կամ՝ յիշատակութեան արժանի գործունէութիւն ցույաբերած:

Վերջաւորութեան պիտի յիշատակենք սուրիահայ մամուլին մեծ ու փոքր բոլոր ներկայացուցիչները՝ այբուբենական կարգով:

12) «Հալէպահայ տարիք, 1927-1928», Սուրիահայ տարեգիրք, 1929, Խմբ. Հայկ Պալեսթ, էջ 199:

Ալ Ֆոլիոս (Եփրատը) : 1869-1870 թթ. : Հալէպի կուսակալութեան պաշտօնաթերթ : Այս թերթին մասին Ատիպ Մըրուէ կը գրէ . «Սուրիոյ թերթերէն երկրորդն էր Ղատիր Ալ Ֆուրաթը (Եփրատ դեպք - Ա. Տ. Ս.), որ լոյս կը տեսնէր Հալէպի մէջ 1867 թ.էն սկսեալ : Հալէպի կուսակալութեան պաշտօնաթերթն էր, որ երկու տարի լոյս ընծայուելէ ետք իր տեղը տուաւ Ալ Ֆուրաթին, որ իր առաջին տարիներուն կը հրատարակուէր արաբերէն, թրքերէն եւ հայերէն, ապա՝ միայն առաջին երկու լեզուներով» (13) :

Մեզի անյայտ է թէ ի՞նչ պարագաներու տակ լոյս ընծայուած է հայերէն բաժինը եւ ձիշդ քանի՛ տարի տեւած : Բաղմալեզու պաշտօնաթերթի մը հրատարակումը իր նախընթացը ունէր Պոլսոյ մէջ : Օսմ. կայսրութեան պաշտօնաթերթը, որ սկսած էր լոյս տեսնել 1832 թ.ին, Փրանսերէնի, թրքերէնի կողքին, ունէր հայերէնով լոյս տեսնող առանձին հրատարակութիւն մը՝ Լրոյ Գիր Մեծի Տէրաքեանն Օսմանեան անունով : Թերեւս նկատի ունենալով հայ դաշութի մը ներկայութիւնը Հալէպի մէջ, յարմար դատուած էր որ պաշտօնաթերթը լոյս տեսնէր հայերէնով ալ :

ԱՂԲԻԻԲ : Ամսաթերթ, ապա՝ պարբերաթերթ : Հալէպ, 1913-1914 թթ. : Մեզի ծանօթ սուրիահայ մամուլի երախայրիքը, որ լոյս տեսած է հայ մարդոց նախաձեռնութեամբ, եթէ նկատի չունենանք Ալ Ֆուրաթը, որ պետական հրատարակութիւն էր :

Լոյս տեսած է 9 թիւ. առաջին 4-ը ամսաթերթ, իսկ մնացեալ 5-ը՝ պարբերաթերթ : Օրկան Աղբիւր Միութեան : Միութիւնը Աղբիւր անուանուած է ի յիշատակ Աղբիւր Սերոբի : Զուտ մշակութային միութիւն մը՝ իր առանձին ծրագիր կանոնադիրով :

Միութեան հիմնադիրներն են եղած՝ Միհրան Նաճարեան (ողջ, Պէյրութ), Երուանդ Մալխասեան (մեռած), Լեւոն Աբաբեան (մեռած), Վահան Թամզարեան (մեռած), Պաշիկ Յակոբեան (ողջ : Ներկայիս քահանայ - Միացեալ Նահանգներ) :

Աղբիւր խմորատիպ թերթը խմբադրած են Միհրան Նաճարեան (այդ շրջանին՝ անկախ) եւ Սարգիս Սիրանոսեան (դաշնակցական) : Աշխատակից՝ Պաշիկ Յակոբեան :

Բովանդակութիւն՝ մեծ մասով արտատպում :

Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի բռնկումով կը դադրի թերթը : Երկրորդ պատճառ մը դադարման՝ Դաշնակցութիւնը կ'ուզէ հակակռուել Միութիւնն ու անոր օրկանը :

13) Արաբական Մամուլը (արաբերէնով), Պէյրութ, 84. Պէյրութ, 1961.

ՀԱՅ ԶԱՅՆ: Սուրբահայ մամուլի տպագիր առաջին թերթը: Սկսած է լոյս տեսնել 1918 թ.ի Նոյ.ի 13-ին, Անգլիացիներու Հալէպի դրաւումէն (Հոկտ.ի 26) հազիւ երեք շաբաթ անցած: Ազատութեան վերադարձէն ետք հայ մտաւորականութեան մնացորդացը ձեռք կ'առնէր իր ժողովուրդին առաջնորդութեան դերը:

Թերթը մեծ մասամբ կ'անդրադառնայ հայ դաղթականներու վիճակին, անոնց իտէալներուն, հայկական հողային պահանջներուն, օտար տէրութեանց հայանպաստ արտայայտութիւններուն: Սուրբոյ հողին վրայ հայ դաղթականներուն կայքը ժամանակաւոր կը նկատուէր: Դաշնակից պետութեանց յաղթանակին մէջ հայութիւնը կը տեսնէր նաեւ իր յաղթանակը. որովհետեւ թէ՛ Կովկասի եւ թէ՛ արեւմտեան ճակատներուն վրայ՝ հայութիւնը թափած էր իր արիւնը եւ կը սպասէր որ Օսմանեան Կայսրութեան անդամահատումով ստեղծուէր Մեծ Հայաստանը, մանաւանդ Կիլիկիան տրուէր հայոց. եւ Սուրբոյ հայութիւնը, որ մեծ մասով կազմուած էր կիլիկացի հայերէ, վերադառնար իր երկիրը եւ սկսէր շինարար աշխատանքի:

Հայ Զայնը լոյս կը տեսնէր որպէս փոքրածաւալ օրաթերթ, երկու էջով, տէր եւ տնօրէնութեամբ Սեդրակ Կէպէնլեանի: Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան 100 Օսմանեան ոսկի տրամադրելով Յովսէփի եւ Միշէլ Աճէմեան եղբայրներէն զնած էր տպարան մը, եւ տրամադրած՝ Ս. Կէպէնլեանի: Խմբագրատունն ու տպարանը կը պտնուէին նոյն տան մէջ, ձիտէյտիէ, Զէպալ փողոց:

Թերթին կ'աշխատակցէին Ռեբեկա Կէպէնլեան, Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան, Միհրան Տէր Ստեփանեան, Վահան Պէյլէրեան, Արամ Գիտակից, եւ ուրիշներ:

Երբ դաղթը կը սկսէր դէպի Կիլիկիա, Հայ Զայնն ալ կը փոխադրուէր Ատանա եւ լոյս կը տեսնէր որպէս պաշտօնական օրկանը Ռամկավար Կուսակցութեան Կիլիկիոյ Շրջանային Վարչութեան:

Ս. Կէպէնլեան հետագային պիտի ըլլայ Հալէպի Եփրատ թերթի խմբագիրներէն (1930-1931 թթ.) եւ Կիպրոս հաստատուելով՝ պիտի հիմնէ տպարան, ուրկէ լոյս պիտի ընծայէ Յեմարամ անունով փոքրածաւալ, 2 էջով շաբաթաթերթ մը (1959-1962 թթ.):

ԱԺԱՆՍ ՌԻԻԹԻՐ (Թարգմանաբար): Հալէպ: Սկսած է 1918 թ.ի Նոյ.ին: Տպագր. Մէարըֆ: Պատասխանատու Ս. Մեհնունի:

Շատ հետաքրքրական հրատարակութիւն մը: Ունի նամակի թուղթի մեծութիւն եւ թուղթի սղութեան թէ՛ այլ պատճառով, հրատարակիչը օգտագործած է որեւէ տեսակի թուղթ: Պատասխանատուին՝ մտահոգութիւնն է եղած՝ Ռեթէր լրատու գործակալութեան գլխաւոր լուրերը ամփոփ դիժերու մէջ հաղորդել հայ ընթեր-

ցող Հասարակութեան: Եղած է օրական հրատարակութիւն. կը խուսափինք զայն օրաթերթ որակելէ:

Ունինք չորս թիւ, որոնցմէ վերջինը կը կրէ թիւ 33 (Դեկտ. 13, 1918):

ՏԱՐԱԳԻՐ: Օրաթերթ: Բաղաքական-դրական-ընկերային: Հալէպ, 1918 Դեկտ.—1919 թթ.: Տպ. Մարօնի: Արտօնատէր՝ Բենիամին Միլտոնեան, խմբագիր՝ Յովհաննէս Սաչերեան:

Տեսած ենք այս թերթէն միայն մէկ թիւ (Ա. տարի թիւ 19, 16 Յունուարի, 1919 թ.): Ա. էջը կը պարունակէ երկու յօդուած. ա) «Ընդլայնենք շրջանակը եւ կրկնենք», որուն մէջ կը թելադրուի Սէպտիմբր զօրանոցին մէջ հաւաքուած որբերուն եւ այրիներուն օժանդակութեան հասնիլ. բ) «Կաղանդի գիշերը (Բանտին մէջ)», յօդուածագիր՝ Մատթէոս Երէցեան:

Այս մէկ թիւը բաւարար չէ դատում մը կատարելու համար: Թերթը կարճ կեանք պիտի ունենար եւ Բենիամին Միլտոնեան պիտի մեկնէր Ֆրանսա:

ԳԱՂԹԱԿԱՆ: Հալէպ, 1918 թ.: Ձեռագիր, երկու էջ, նամակի թուղթի մեծութեամբ: Լոյս տեսած է 3-4 թիւ(14): Հրատարակութիւնը պատահականութեան կապուած: Տպագրանակ՝ մէկ օրինակ, փակցուած Ս. Բառասնից Մանկանց եկեղեցւոյ պատին, որպէսզի Հասարակութիւնը կարգայ: Բովանդակութիւն — օրուան ազգ. անցուղարձերու եւ տարադիրներու վրայ կատարուած զեղծարարութիւններ: Այս պատճառով ալ դադարեցուած եկեղեցւոյ իշխանութեան կողմէ:

Որպէս մակնիշ-գարդ ունեցած է քանի մը վրաններ եւ զաղթականներ:

Հրատարակողներ՝ Գրիգոր Անդութ (Եբրանոսեան), Մատթէոս Երէցեան, Սաչիկ Ինկիրիզեան, Գէորգ Ձէքիճեան:

ԵՓՐԱՏ: Բաղաքական լրագիր: Եռօրեայ: 1919 թ.: Լոյս տեսած է չորս թիւ: խմբագիրներ՝ Տոքթ. Գ. Մուշեան, Վարդ-Մեխակ, Միհրան Ս. Նաճարեան, Հ. Տօլպազեան, Մ. Պատմաճեան: Լոյս տեսած է Սէպտեմբր տարանէն:

Այս լրագրին տպագրութեան տարեթիւն ու քանակը անորոշ են: Միհրան Ս. Սէֆէրեան կը նշէ 1918 թ.(15), իսկ Ե. Ոսկերիչ-

14) Եղուարդ Ոսկերիչեան կը գրէ. «մօտ 100 քիւ» եւ որպէս խմբագիր կը յիշատակէ Գ. Անգուրի կողքին վ. Սերոբեանը: Մեմֆ մեր տեղեկութիւնները քաղած ենք Մատթէոս Երէցեանէն:

15) Հնչակեան Մատեան, «Գ. պրակ, Ս. Գ. Հնչակեան Կուսակցութեան պրօպագանդ-քարոզչական զործունէութիւնը, Պէյրութ, 1954, էջ 93:

եան՝ 1920 թ.(16) եւ սպուած չորս թիւ: Միհրան Նաճարեան՝ 1919 թ.ի սկիզբը եւ սպուած ութը թիւ(17): Թերթին հաւաքածուն ձեռքի տակ չունենալով՝ անկարելի է մեղի համար այս անելէն դուրս դալ:

Եփրատի հրատարակութիւնը՝ Հնչակեան կուսակցութեան Սուրբոյ հայ գաղութի մամուլին մէջ ունենալիք իր դործունէութեան նախաքայլը կը կազմէ, որուն պիտի յաջորդէ եռուն դործունէութիւն մը: Հայ քաղաքական երեք կուսակցութիւններէն՝ Հնչակեան, Ռամկավար և Դաշնակցական, առաջինը, ամենէն զօրեղը և կազմակերպուածը կը ներկայանայ Սուրբոյ յետ-պատերազմեան գաղութին մէջ: Մամուլի լայն գործունէութիւնը ստոր փաստն է: 1922 թ.ին պիտի սկսի հրատարակուիլ Հնչակեաններու Սուրբալիան Մամուլը, 1923 թ.ին Գիտական Երթուամբ, 1925 թ.ին Սուրբալիան Մամուլի ուսանողական բաժինը, 1923 թ.ին Մեղու երգիծաթերթը: 1927 թ.ին կարծէք կը շիջի Հնչակեաններու ազդեցութիւնը եւ Ռամկավար կուսակցութիւնն է որ ղեկը ձեռք կ'առնէ Եփրատի հրատարակութեամբ: Դաշնակցութիւնը իր ներկայութիւնը պիտի յայտնէր 1946 թ.ին, երբ լոյս պիտի տեսնէր Արեւիք օրաթերթը:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ: Օրաթերթ: Օրկան Ս. Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան: Հալէպ, 1922-1927 թթ.: Արտօնատէր՝ Հայկ Թորոսեան, պատ. տնօրէն՝ Տիգրան Երէցեան: Խմբագիրներ՝ Տոքթ. Գ. Մուշեան, Շաւարշ Եիշմանեան, Վարդ-Մելիակ, Գէորդ Նալպանտեան, Եղուարդ Ոսկերիչեան եւ Ս. Տիրունի (Սարգիս Բէտէրեան):

Անունով օրաթերթ, սակայն իրականութեան մէջ՝ երկօրեայ: 1925 թ.ի Մարտին լոյս պիտի ընծայէ ուսանողական բաժին մը, ամսաթերթի ձեւով, որուն առանձին կ'անդրադառնանք:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ (Ուսանողական բաժին): Ամսաթերթ: 1925 Մարտ 16-1926 Սեպտ. թթ.: Լոյս տեսած է 16 թիւ: Խմբագրատեղի՝ Ս. Տիրունի, վարչութիւն՝ Ղուրպէթ (Խաչիկ Գասպարեան): Գլխաւոր աշխատակիցներ՝ Ղուրպէթ, Անդրանիկ Կէնճեան, Ս. Սապահ-Գիւլեան, Միհրան Սէֆէրեան, Վլատունի, Զգօն-Սեպուհ (Եղուարդ Ոսկերիչեան):

Երագրին մէջ կը յայտարարուի. «Ուսանողական բաժին»ի մէջ գոյութիւն չունի քաղաքական կեանքը. հոն պիտի հիւրըն-

16) Նոյնը, էջ 122:

17) «Սուրբահայ կրագրաբիւմը», Բազմաձէպ, 1926, ք. 10, Հսկս.,

կալուին դիտական, ընկերային, ընկերաբանական հարցերը շօշափող լուրջ յօդուածներ, ինչպէս նաեւ մայր-Հայաստանի տնտեսական-մշակութային կեանքը պատկերացնող գրութիւններ եւ տեղեկութիւններ»:

Ուսանողութիւնը, իմա՛ աշակերտութիւնը դրեթէ բացակայ է այս ամսաթերթին մէջ: Հնչակեան կազմաւորուած մտաւորականութիւնն է որ լոյս ընծայած է դայն, նորահաս սերունդին մէջ իր դադափարախօսութիւնը տարածելու համար:

ՄԵՂՈՒ: Ազգային, դրական եւ երգիծական: Խմբադրականիս ամսաթերթ, զարդարուած երգիծանկարներով: Սկսած է լոյս տեսնել (Հայէպ), 1923 թ.ի Հոկտ.ին եւ տեւած մինչեւ 1925 թ.ի Մարտ (այսքանը ծանօթ է մեզի):

1925 թ.ի Փետր.—Մարտ միացեալ թիւի խմբադրականին մէջ խմբադրութիւնը անդրադառնալով թերթին «կտրած ճամբուն», կը յայտնէ. «Յաւակնութիւնը չունինք մեծ խոստումներով եւ փայլուն վերատուութեամբ շլացնել հետաքրքրուող հասարակութիւնը. եւ ո՛չ ալ խնդալու եւ զբօսանքի նիւթ հայթայթել. այլ, մեր դառնօրէն ծիծաղելի կացութիւնը եւ ազգային կեանքը զէպի խաթարում տանող պարագաները իրենց իսկական դոյներով ներկայացնել հանրութեան»:

Մածկանուններու ևտին ասպատանածներէն՝ Ս. Տիգրան, Զ. Բար, Մանուկ Հայրիկեան, Ա. Տալիւ, Ռ. Լ., Ա. Անանուն, Իրադեկ — կարելի չէ դիտնալ թէ որո՞նք եղած են խմբադրներն ու աշխատակիցները(18): Որոշ է որ պատուաբեր դործ կատարած են: Անաչառ մօտեցումով քննադատած են հայ կեանքի յոռի կողմերը: Իրենց թիրախը ըրած են հայ քաղաքական կուսակցութեանց իրերամերժ ընթացքը, հայ կեանքը ղեկավարելու անոնց մարմաջը, եկեղեցական եւ ազգային դէմքեր, եւլն.:

Սուրիոյ հայ դաղութը 1920-ական թուականներուն քառասային վիճակ մը կը ներկայացնէր: Թուրքիոյ հայաբնակ մնացորդացին Սուրիոյ մէջ մէկտեղումը՝ իր խայտաբղէտ դաւաճարբառներով, բարձրով եւ մտածելակերպով, եւ հայ քաղաքական կուսակցութեանց բուռն պայքարը այդ մնացորդացին ղեկավարութիւնը ըստանձնելու, առատ նիւթ կրնային հայթայթել երգիծական թերթի

18) Պրն. Գրիգոր Պողարեան, որ Հայեպահայութեան յետ-պատերազմեան կեանքին քաջածանօք ամձ մըն է, մեզի յայտնեց որ Մեղուի հրատարակութեան գլխաւոր խմբագիրներն ու աշխատակիցները եղած են՝ Բիւզանդ Թօփալեան, Աւետիս Տէր Սահակեան, Անդրանիկ Պիւլպիւլեան, Մովսէս Մերքեթեան (Մօրիս Գաղեան):

մը: Դժբախտութիւն է որ այս երգիծաթերթը սուրիահայ մամուլին մէջ կը ներկայանայ որպէս միակ ներկայացուցիչը իր սեռին:

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ: Ամսաթերթ: Գիտական, տնտեսական, ընկերարանական, գրական, բժշկական, կրթական եւ զիւղատնտեսական: Հալէպ, 1923 թ.ի Յունիս-Նոյեմբեր, 6 թիւ: Խմբ.՝ Վարդ Մեխակ (Վարդեվառ Գարանֆիլեան):

Մեծ ծրագիրներով լոյս ընծայուած թերթ մը. «Տալ այնպիսի գրական հատուածներ, որոնց իմաստը կամ ներշնչումը եղած է ճնշուած մարդկութեան՝ եւ ի մասնաւորի հայութեան տառապակոծ ցաւերը»:

Գիտական պիտակը այստեղ նպատակ չունի բնական դիտութիւնները, այլ՝ ընկերային դիտութիւնները, ի մասնաւորի ընկերարանութիւն, իմաստասիրութիւն, եւլն.:

Էսպէս հնչակեան թերթ, որուն աշխատակցած են Տոքթ. Գրիգոր Մուշեան, Անդրանիկ Կէնճեան, Հմայեակ Տօլլազեան, Ծիրուզ Խանզատեան, Մատթէոս Երէցեան, Փրոֆ. Յովհաննէս Նապրեան, Գէորգ Պապոյեան, եւլն.:

ԵՓՐԱՏ: Քաղաքական, գրական եւ դիտական: Հալէպ, 1927-1949 թթ.: Անհրաժեշտ կը նկատենք որոշ մանրամասնութեամբ անդրադառնալ այս թերթին, որովհետեւ շուրջ երկու տասնամեակ սուրիահայ քաղաքական եւ ազգային միակ թերթին է եղած:

Սկսած է լոյս տեսնել 1927 թ.ի Յունիս 6-ին իբրեւ եօրեայ, Եփրատ Հրատարակչական Ընկերութեան կողմէ, արտօնատիրութեամբ Եղիազար Պէնլեանի, եւ պատասխանատու տնօրէնութեամբ՝ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի:

1936-1937 թթ.ուն կը դառնայ երկօրեայ, 1937-1939 թթ.ուն՝ շաբաթաթերթ, իսկ 1939-1949 թթ.ուն՝ օրաթերթ:

1929 թ.ին թերթին մատակարարութիւնը պաշտօնապէս կ'անցնի Ռամկավար-Աղատական կուսակցութեան: 1934-1935 թթ.ուն՝ արտօնատէր Եղիազար Պէնլեան կը հրատարակէ իբրեւ իր սեփականութիւնը, ի'ր խմբագրութեամբ:

Իր գոյութեան ընթացքին ունեցած է խմբագիրներու փառանդ մը. զանոնք կը յիշատակենք իրենց յաջորդականութեամբ:

1927 թ.ին թերթը ունեցած է խմբագրական մարմին մը, որուն անդամները եղած են Տոքթ. Խ. Պօղոսեան, Նազարէթ Յըսթրզեան, Համբարձում Պէրպէրեան, վարիչ խմբագիր ունենալով Տիգրան Փիրանեանը:

Այնուհետեւ թերթը խմբագրած են Խաչիկ Պ. Քարտաշ, Արիս Շաքեան, Սեդրակ Կէպէնլեան, Մատթէոս Երէցեան, Յովսէփ Յովսէփեան, Էլի Նազար, Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան:

ԱԺԱՆՍ ՌԻԻԹԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆԱԲԱՐ

8, 12, 18. Անգլիական նաւերը յանձն առին ամբողջակաւ. գործառնութիւնները Սիւ Մոպուս միջնէր հաշտութեան վերջանալը:

Այս հովկասի մէջ Պասք եւ Պարուս անժամանակեայ կերպով գրաւուեցաւ:
Էմիր Յաշայ կայցեղէ Մէցը:

Մեծն Բրիտանիա եւ իր իշխանութեան երկիրները կը պահանջեն նախկին Գերման կայսրութենէ իր տուգանք 8 երկիւիսն Անգլ. ոսկի:

Գերման կառավարութիւնը հաւանութիւն չի ցուցներ կայսրի եւ կայսերազունի յանձնման խնդրի շուրջ:

ՔԻԼԻՍ ԵՒ ԶԱՐԱՊԼՈՒՍ ՊԱՐՊՈՒԱԾ. ԵՒ ԱՅՆԹԱՊ

Էյ Արապ կը գրէ, Օսմանցիները պարսկեցիկ Քիլիսը եւ ճարապուտը:

(Այնքայսէն եկած շուրերը կը հաւաստեն ի մտոյ Այնքայսի ալ պարսպուքը):

Փարիզ. 1. Մ. Բոլմանսո, Սիմիօր Օրլանսո, Պառնն Սոմիկո եւ Լօրս Տէրպէ ֆա-
րիզէն Լոնսոն ճամբայ եղան, ձէնէրայ Փօշ ալ պիտի երթայ աշտ խումբին հետ:

Հունգարական կառավարութիւնը որոշեց արգելափակել Մաքեմեդէնի 70 հազար
գիւնորները:

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՒԶԷ ԹԱԼԷԱԹԸ ԵՒ ԶԷՄԱԸ

Լոնսոն. 28. Բ. Գուրը կը պահանջէ Գերմանիայէն Թարեաք եւ ձեւալի յանձնու
մը որովհետեւ անոնք են ռճրագործ փախստականներ:

Ամսթերսմ. 29. Պայարիայի Ոմիսը իր յարաբերութիւնը խզեց Պերլինի արտա-
քին գործոց օժիտին հետ, հին ռեժիմի մերտնակերուն շարունակուելուն պատճառաւ:

Քօլնէնհակէն 29. Պատեմի յառաջիմական խմբակը կոչ քրաւ ազատելու համար
երկիրը անիշխանութենէ եւ Պերլինի բռնակալութենէն. ընդունեցին Վիքթօրիանցիները.
Աւստրիացիները եւ Բրուսսելները իր եղբայրներ եւ միացեալ թշնամի Բրուսսական զօ-
րապաշտութեան եւ Պերլինի անիշխանութեան:

Լոնսոն. 30. Պերլինէն կը հրատարակեն փաստաթուղթ մը, ստորագրուած կայսրին
կողմէ, որուն մէջ կայսրը բացայայտ կերպով կը յայտարարէ իր իրաւունքը Բրուսսիոյ եւ
Գերման կայսրութեան բազին եւ յոյս կը յայտնէ, որ նոր Ռեժիմը պիտի կրնայ պաշտպա-
նեց Գերման ժողովուրդը անիշխանութենէ, անօրութենէ եւ արտաքին գերակալութենէ:

Մուզարթաւ կը գրէ, Գերման Սօցիալիստ քերթերը կը պահանջեն որ Պերլին
Հօլլանդ, Ֆոն Եակօզ եւ Զիմերման դատուին դաւաճաններու շարքին մէջ:

Քէյփ Թաուն 30. Հարաւային Ափրիկէի մէջ պատերազմի ընթացքին Սպանիական
Ինճիլիէնզայէն մեղմողներու թիւն է 50,000:

Լ. ՏՊԻ ԲՈՒ. 17

ԿԻՐԱԿԻ

ՅԱՆՎԱՐ 8 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1918

ՆՈՐ ԵՒ ՉՆՈՐԿԷ
ԵՐԿՐԱԿ ԿԻՐԱԿԻՅԱՆ

HAY TZAIN
Journal Arménien

Gérant-Responsable

Ճ. Guéhenlian

Djoudzé, Rue Zebhal
N° 3

ՀԱՅ ԶԱՅՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ

20 ՓԵՏԵ 20

های تساین

صاحب لائتياز والمدیر المشول

ژورنالک کاتلمان

انارة المبريدة ومطبعها

في زقاق الأربال نمرة 3

Հիւ-նայտ Ձեռագր փոխար
ԲՈՒ. 3

Ա ՏԱՐԻ ԹԻԻ

19

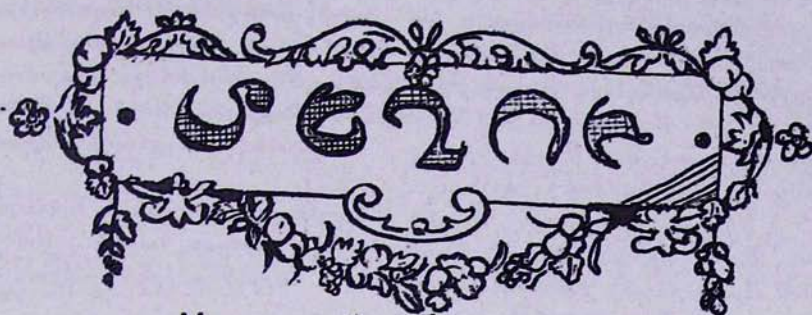
ՏԱՐԱԳԻՐ

Օ Ր Ա Թ Ե Ր Թ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ • ԳՐԱԿԱՆ • ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ԱՐՏՈՂԱՏԻՐ Ը ԱԻԼՑԻՈՆԵԱՆ

ՀԱՅԵ Տարագիր (Տպարան Մարտնի)

Մեղային - Երգիճական

ՅՈՒՆԷԱՐ

- 1925 -

ՀԱԼԵՊ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Բ.ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1926

ԹԻՒ 15

« ԱՐՄԱՌՈՒ » ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ
Խմբագ. Հասցե « ՈՒՍՈՒՄ »
B. P. N° 213 Հալեպ (Սուրիա)

ՀԱԼԵՊ

« OUSBOUN » REVUE ARMÉNIENNE
Adresse Réd. « OUSBOUN »
B. P. N° 213 Alep, (Syrie)

Եղիազար Պէնլեանի մահէն ետք արտօնատէրն է եղած Հայկաշէն Ուզունեան :

Սփրատի աշխատակցած են Նշան Սաաթեան (Ռշտունի), Միքայէլ Նաթանեան, Միհրան Տէր Ստեփանեան, Սահակ Կթղ. Խապայեան, Արտաւազդ Արքս. Միւրմէեան, Միլտիէ Քհնյ. Մուրատ-եան, Տոքթ. Յարութիւն Տէր Ղազարեան, Տոքթ. Բ. Սեւեան, Միհրան Աղազարեան, Արսէն Կիտուր, Յովհաննէս Պողոսեան, Արամ Գիտակից (Պիլէմեան), եւլն. :

Սկսնակ գրողներէն՝ Զարեհ Մելքոնեան, Անդրանիկ Նաճարեան, Արամ Արման (Սուրէն Պասմաճեան), Պետրոս Պարզեւ, Ստեփան Ալաճաճեան, Գառնիկ Աղազարեան եւ ուրիշներ իրենց մկրտութեան աւագանը դտան հոն :

Ընդհանրապէս սակաւաթիւ սուրիահայ մամուլը 1927-1946 թթ. ուն կ'ունենայ աւելի նուազ թերթեր, եւ այս շրջանին Սփրատ կ'ըլլայ տիրական թերթը, որ կը ներկայանայ որպէս ցոլարանը զաղուծին մէկ որոշ հատուածին ապրումներուն :

ՆՈՐ ԱՒԵՏԱՒԵՐ : Կրօնաբարոյական, գիտական, կրթական երկչարաթաթերթ : Հալէպ, 1927 թ. ի Նոյ. 5 - 1934 թ. ի ամառ : Արտօնատէր՝ Վերապատուելի Կարապետ Յ. Յարութիւնեան, պատասխանատու տնօրէն՝ Տիգրան Ծ. Խրլորեան :

Երազիր. «Պիտի պարունակէ կրօնական, բարոյական եւ առողջապահական յօդուածներ. պիտի ունենայ նաեւ մասեր քաջալերելու ընտանեկան աղօթքը, Կիրակնօրեայ դպրոցը եւ երիտասարդաց ընկերակցութիւնները : պիտի պարունակէ նաեւ եկեղեցական եւ աւետարանչական գործունէութեան վերաբերեալ լուրեր» :

Թերթը իր անունը առած է Պոլսոյ Աւետարեւելէ (1855-1914 թթ.), որ կը հրատարակուէր Ամերիկ. Պոլսոյ Ընկերութեան կողմէ :

Աւետարանական թերթի մը անհրաժեշտութեան մասին կը խօսուի Սուրիոյ Հայ Աւետարանական Միութեան 1926 թ. ի Ապրիլին Հալէպի մէջ դումարուած տարեկան ժողովին ընթացքին եւ հինգ հոգինոց յանձնախումբ մը կ'ընտրուի այս հարցով զբաղելու համար : 1927 թ. ի գարնան Պէյրութի մէջ դումարուած Միութեան ժողովը կ'որոշէ գործի ձեռնարկել : Խմբագրութեան պաշտօնին կը հրաւիրուի Տիգրան Խրլորեան, որ նոյն տարին Աթէնքի Կրօնական Վարժարանի աստուածաբանական ճեմարանէն վկայուելով ամառուան սկիզբը Հալէպ կը հասնի, իր գործին սկսելու համար :

Ինչպէս անդրադարձանք, Նոյ. ի 5-ին լոյս կը տեսնէ Նոր Աւետարեւելի առաջին թիւը, որպէս բովանդակութեան ծրագիր ունենալով հետեւեալը - 8 էջ հայերէն եւ 8 էջ հայատառ թրքերէն, տարբեր բովանդակութեամբ :

Թերթը ունեցած է ընտանեկան աղօթքի, Կիրակնօրեայ դըպրոցի դասերու, եկեղեցական եւ ընդհանուր կրօնական լուրերու բաժիններ: Յօղուածները կրնային շօշափել ամէն նիւթ՝ բացի քաղաքականէն:

Արտօնատիրոջ՝ Վեր. Կ. Յարութիւնեանի մահով (1934 թ. ամառ), թերթն ալ կը դադրի գոյութիւն ունենալէ:

ՆԱՅԻՐԻ: Պարբերադիրք դրականութեան եւ արուեստի, 1941 Նոյ. - 1943 թթ. (19): 1945-1949 թթ.ուն, ամսաթերթ: 1950 թ.ին լոյս չէ տեսած: 1951 թ.ին լոյս տեսած է Պէյրութ, երբեմն միացեալ թիւերով: 1952 թ.էն սկսեալ շարաթաթերթ: Խմբագիր Անդրանիկ Ծառուկեան:

Սուրխահայ դրական մամուլին ամենէն երկարակեացն է, շուրջ 9 տարի, եւ իր արժէքով ամենէն որակաւորներէն:

Թերթը ընկալեալ սովորութիւնը գիտակցօրէն անտեսելով՝ չի ներկայացներ որեւէ ծրագիր: Այս հարցին խմբագիրը կ'անդրադառնայ Ա. շրջանի վերջին թիւին վերջին էջերուն մէջ. «Ընդունուած սովորութեան հակառակ, որեւէ ծրագիր չպարզեցինք Նայիրիի առաջին պրակով եւ հետագային զգուշացանք խոստումներու հանդէս մը սարքելէ, վստահ գիտնալով, թէ խոստումները արժէք չունին դրական ձեռնարկի մը համար, երբ չկայ գործը»:

Այդ գործին վերլուծումը ընելով կը յանդի հետեւեալ եզրակացութեանց.

«Նայիրին փնտռուած ու ամենուրեք գնահատուած հրատարակութիւն մըն է այլեւս: Կրցաւ իրեն կապել նոր սերունդի արժէքաւոր գրողներուն գրեթէ ամբողջութիւնը: Յաջողեցաւ ի մի խմբել տարբեր դաղափարի, տարբեր հոսանքի պատկանող եւ յաճախ իրերամերժ տարբեր ի՛ր իսկ անաչառութեամբը ցոյց տայով բոլորին, թէ դրականութիւնը բարձր է ընթացիկ ամէն նկատումէ» (էջ 291):

Նոր սերունդ կոչումով այստեղ պէտք է հասկնալ 1930-ական թուականներուն Սուրիոյ եւ Լիբանանի մէջ հասակ առած գրողները՝ Մ. Իշխան, Սեզա, Արմէն Անոյշ, Եղուարդ Պօյաճեան, Եղուարդ Տարօնեան, Բիւզանդ Եղիայեան, եւ ուրիշներ, որոնցմէ մաս մը իրենց դրական սկզբնաւորութիւնն ու կազմութիւնը կատարած էին Պոսթընի «Հայրենիք ամսագրին» մէջ եւ դրական տեղական ամսա-

19) Դ. եւ Ե. պրակները ամսաթիւ չունին: Միայն կը կրեն 1942 քուակամը: Ե. Թիւին տպագրութեան համար կայ ակնարկութիւն մը. «Այս Թիւին տպագրութիւնը վերջացաւ 20 Մարտ 1943-ին», 1944 ք.ին մէկ Թիւ:

թերթի մը հրատարակութեան առիթով՝ կը մէկտեղուէին Նայիրիի շուրջը: Սկսնակ գրողներ դրեթէ բացակայ են Նայիրիէն: Եթէ պարզապական աշխատակցութիւն մը բերած են, չեն կրցած մնայուն տեղ մը ապահովել եւ շուտով անյայտացած են:

Տարբեր շրջանակի գրողներ մէկտեղուած են Նայիրիի շուրջը: Դաշնակցականներու կողքին, ռամկավար կամ ռամկավարամիտ գրողներէն Նայիրիի աշխատակցած են Արիս Շաքլեան, Վահէ Վահան, Օննիկ Սարգիսեան, Բիւզանդ Եղիայեան, Սմբատ Փանոսեան, Տոբթ. Պ. Պօղոսեան, Սարգիս Եսփուճեան, Միհրան Տէր Ստեփանեան, եւ ուրիշներ:

Նայիրիով սկսուած այս համախմբումը պիտի կրկնուի նաեւ 1940-ական թուականներուն Հայէպի մէջ լոյս տեսնող Դէպի Երկիրին, Սեւանին եւ Պէյրութի մէջ լոյս տեսնող Ծիածանին ու Ալիօսին մէջ, սակայն երկար կեանք պիտի չունենայ: 1946 թ.ին սկսած ներդաղթը պիտի փոխէ դէպքերու ընթացքը:

Այս երեւոյթին աւելի լայնօրէն անդրադարձած ենք Լիբանանահայ մասուլիսի յիսուս տարիս վերնագրով մեր ուսումնասիրութեան մէջ եւ հոս կրկնութենէ կը խուսափինք:

Որո՞նք կ'աշխատակցէին Նայիրիին: Բացի վերոյիշեալներէն իրենց աշխատակցութիւնը բերած են նաեւ՝ Սահակ Պալըզեան, Եղիվարդ, Պարոյր Մասիկեան, Ժառ Յակոբեան, Հայկ Ժամկոչեան, Յակոբ Օշական, Ա. Լէյլանի (Մովսէս Տէր Գալուստեան), Եղուարդ Տասնապետեան, Արսէն Երկաթ, Ջարեհ Մեղրոնեան, Մինաս Թէօթօլեան, Կոստան Ջարեան, Ս. Սահակեան, Գէորգ Չէքիճեան, Արամ Աֆարեան, Ստեփան Շահպազ, Նիկողոս Սարաֆեան, եւ ուրիշներ:

Նայիրիի հրատարակութիւնը անկիւնադարձ մը կը կազմէ անոր խմբագրին՝ Ա. Ծառուկեանի գրական դիմագիծին մէջ: Հոն բացակայ է Հայրենիք ամսագրի Վազգէն Տէրունեան ծածկանունին տակ թաքնուած եւ Առագաստներ քերթողադիրքին բանաստեղծը: Գրական ամսաթերթ Նայիրին կը յայտնաբերէ գրական քննադատ Ծառուկեանը: Այդ երակը ամենէն աւելի զգալի է իր հաշուեյարդար խորագրով քննադատական յօդուածներուն մէջ, ուր նկատի առնուած են 20-25 տարուան գրական անցեալ ունեցող կարգ մը գրողներ: Այս գրողներուն վերջին հրատարակութիւնները գրախօսուած են եւ հեղինակները ենթարկուած են «հաշուեյարդար»ի: Երգիծանքի երանդ մըն ալ ներկայ է այս յօդուածներուն մէջ:

Նայիրին լայն տեղ տուած է սփիւռքը յուզող գրական եւ երբեմն գրականութեան պիտակին տակ թաքնուած քաղաքական հարցերուն: 1946 թ.ին, երբ սփիւռքի զանազան կեդրոններուն մէջ

պատրաստութիւններ կը տեսնուէին Յ. Օշականի գրական գործունէութեան քառասնամեայ յորեւեանը տօնելու, խաչակրութիւն մը կը սարքուէր Օշականի դէմ: Նայիրին Օշականի ամենէն հաւատարիմ պաշտպաններէն մէկը կ'ըլլար:

«Սովետական Գրողներու Բ. Համագումարը» (Երեւան, 1946 թ.) եւ Գաղութահայ Գրողներու Համագումարը (Եթորա, Լիբանան, 1947 թ.) առատ նիւթ կը հայթայթեն թերթին:

Նայիրին հաստատած է մատենաշար մը եւ լոյս ընծայած էր կարգ մը գրողներուն գործերը, ինչպէս Մ. Իշխանի Հայաստանը, Ե. Պոյաճեանի Հողը, եւլն.:

ԱՐԵՒԵԼՔ: Օրաթերթ (1946 թ.-ի Յունիսի 23 - 1963 թ.-ի Մարտի 7): Արտօնատէր եւ պատասխանատու տնօրէն՝ Հրաչ Փափազեան (1946-1960 թթ.), ապա՝ Տոբթ. Աւետիս Ինճէճիկեան՝ արտօնատէր (1960-1963 թթ.), իսկ Ներսէս Պարսումեան՝ պատ. տնօրէն (1960-1963 թթ.):

Սմբադիրներ եւ օղնական խմբագիրներ՝ Անդրանիկ Մառուկեան, Օննիկ Մելիքսէթեան, Օննիկ Թօփուզեան, Մինաս Թէօլէօլեան, Կէորդ Տօնապետեան, Միհրան Հերարդեան, Լուտեր Մասպանաճեան, Նշան Իսրայէլեան եւ Երուանդ Մոնոֆարեան: Այս խմբակին մէջէն ամենէն երկարատեւ խմբագրութիւնը վարած է Մինաս Թէօլէօլեանը (1946-1956 թթ.):

«Հաւատարիմ՝ անցեալին» խորագրով էր առաջին խմբագրականին մէջ թերթը կը ճշդէ էր ուղին.

« 1) Հաւատարիմ հետեւողութիւն մը հիւրընկալ երկրին քաղաքականութեան եւ անկեղծ յարում մը՝ այդ երկրին ժողովուրդներուն ձգտումներուն:

« 2) Արթուն յուշարարի դեր մը՝ տեւաբար Հայրենիքը դադրական զանգուածներուն սրտին մէջ պահող եւ կարօտաբաղձ էր դաւակններուն կանչը Հայրենիքին լսելի դարձնող:

« 3) Մշտական ներկայութիւն մը, տեւաբար դադութին հանրային կեանքը հակակշռող եւ մեր կազմակերպութիւններուն ծաւալուն ցանցին գործունէութիւնը ներդաշնակող»:

Թերթին ուղիին երկրորդ կէտը՝ այդ օրերու ընդհանուր հոգեբանութեան եւ մտայնութեան իրական պատկերը կը ցոլացնէր: Համաշխարհային Բ. Պատերազմը վերջ գտած էր դաշնակիցներու յաղթանակով, որոնց կարգին՝ Սովետ Միութիւնը: Հ. Յ. Գալանկ-ցութիւնը պաշտօնապէս կը մասնակցէր 1945 թ.-ի Նոյ.ի 29-ի տօնակատարութեան, Սուրբոյ էր ղեկավարներէն Միհրան Հե-

րարդեանը որպէս բանախօս տրամադրելով: Թերթին առաջին խմբագիրը՝ Անդրանիկ Մառուկեան, մէկ տարի առաջ լոյս ընծայած էր «Թուղթ առ Երեւան» զերթողագիրքը, որուն վերջաբանին՝ «Հէյ Զան Երեւան»ին մէջ փառաբանանքը ընելով Երեւանին (իմա՛ Հայաստան), կը մաղթէր որ իր դերկը լայն բանայ եւ «հարգատներին հայրենիք կանչէ»:

Սակայն համերաշխութեան մթնոլորտը հազիւ սկսած՝ յօդու կը ցնդէր:

Եթէ լայն տեղ կու տանք Արեւելք օրաթերթին, որովհետեւ առանձնակի երեւոյթ մը կը ներկայացնէ ան: Նախ՝ յարաբերաբար իր երկարատեւ հրատարակութեամբ (18 տարի): Արդարեւ սուրիահայ զաղուծը չէ կոցած պահել երկարատեւ հրատարակութիւններ: Ատոր պատճառներուն անդրադարձանք: Երկրորդ՝ սուրիահայ քաղաքական մամուլին մէջ իր բերած շրջադարձով: Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը որ 1918 թ.էն ի վեր դոյուլթիւն ունեցած է Սուրիոյ մէջ, իր պաշտօնական հրատարակութիւնը չէր ունեցած մինչեւ Արեւելքի հրատարակումը: Իր շարքայիներուն եւ համակիրներուն նախաձեռնութեամբ լոյս տեսած են թերթեր, սակայն շատ կարճատեւ կեանք ունեցած են անոնք:

Արեւելքի ծնունդէն կարճ ժամանակ ետք կը դադրէր Եփրատը: Յովհաննէս Եաղրճեանի Սուրիա օրաթերթին (1946-1960 թթ.) հետ, Արեւելքը դարձաւ Սուրիոյ հայութեան բանբերը: Արեւելք դադրեցաւ 1963 թ.ի Մարտին:

Արեւելքի դադարումէն ետք Սուրիոյ հայ զաղուծը չունեցաւ իր օրաթերթը եւ այսօր ան կը սնանի Լիրանանի հայ օրաթերթերով, ի մասնաւորի Զարթօնով եւ Արաքատով, որոնց միայն շնորհուած է Սուրիա մուտքի արտօնութիւնը:

Սուրիոյ պարագան եզակի երեւոյթ է ամբողջ սփիւռքի մէջ: Ո՛ւր որ հայահոծ զաղուծ ունինք, մեր առօրեայ մամուլը կը դործէ, երբեմն մէկի տեղ երկու-երեք առանձին հրատարակութեամբ:

Արեւելք օրաթերթը ունեցաւ իր սեփական տպարանը ուրկէ լոյս ընծայուեցան Արեւելք տարեգիրքը (1 տարի, 1948 թ.ին, խմբագրութեամբ Մինաս Թէօլէօլեանի) եւ Արեւելք Մարգալթաբիքը, որուն առանձինն պիտի անդրադառնանք:

ԱՐԵՒԵԼՔ ՄԱՐԶԱԾԽԱՐՀ: Մարզական շաբաթաթերթ Արեւելք օրաթերթի: Հալէպ, 1957 թ.ի Յուլիսի 30 - 1963 թ.ի Մարտի 7: Խմբագիրներ՝ Զաւէն Սապունճեան եւ Լուծիք Մասպանճեան:

Մարմնամարզը նոր սերունդին կեանքին մէջ անհրաժեշտութիւն մը դարձած ըլլալով՝ թերթը կը նպատակադրէ՝ 1) Հայ երի-

տասարդը դէպի մարմնամարդ մղել, 2) Յաղթանակի մը կամ պարտութեան մը արդիւնքներուն հետ միասին նաեւ անոնց գլխաւոր պատճառները մատնանշել:

Սուրիահայ մամուլի մարզական միակ ներկայացուցիչը, որ կրցաւ շուրջ 7 տարի իր դոյութիւնը պահել, իր խմբագիրներէն՝ Ջաւէն Սապունճեանի մարզական խորունկ հետաքրքրութիւններուն շնորհիւ:

Դադրեցաւ 1963 թ.ի Մարտ 7-ին Արեւելք օրաթերթին հետ:

ՍՈՒՐԻԱ: Անկախ օրաթերթ: Հալէպ, 1946 թ.ի Յունիսի 17 - 1960 թ.: Արտօնատէր՝ Յովհաննէս Շաղրճեան, խմբագրապետ՝ Մաթթէոս Երէցեան (առաջին չորս ամիսը): Այնուհետեւ խմբագիր կամ օդն. խմբ. եղած են Յարութիւն Տէր Ղազարեան, Մարտիրոս Գուշաղճեան, Կարօ ՍարաՊեան, Տիգրան Կիւլիւզեան եւ Նղիա Նաճարեան:

«Մեր ուղին» խմբագրականին մէջ կը ներկայացուի թերթին ծրարէրը. «Մենք լայն տեղ պիտի տանք մեր սիւնակներուն մէջ Սուրիոյ կեանքին բոլոր երեսներուն եւ հաւասար չափով պիտի հետաքրքրուինք Արաբական աշխարհով:

«Սուրիան ԱԶՍՏ եւ ԱՆԿԱՍ, ղերծ ամէն կապանքէ, ու սքօղուած չարամիտ դիտումներէ, այս է մեր հաւատամքը:

«Եւ երբ կը սիրենք Սուրիան, ու կը պարծինք անոր քաղաքացիի մեր հանդամանքովը, պարզապէս անոր համար որ իսկական հայրենասէր հայեր ենք:

«Մենք չենք կրնար մոռնալ մեր բաղձաչար Հայրենիքը, անոր Հրաշափառ Յարութիւնը, ու անոր անօրինակ վերելքը վերջին քառորդ դարու ընթացքին»:

Թէեւ ինքզինք պիտակած է անկախ, սակայն խորքին մէջ Հընչակեան ուղղութեամբ թերթ: Հիւանի Ջայիմի իշխանութեան շրջանին պետական արգելքով ժամանակաւորապէս դադրած է:

ՍԵՒԱՆ: Պարբերադիրք գրականութեան եւ արուեստի: Հրատ. Հալեպահայ Ուսուցչական Միութեան: Սեւան Հրատարակչական Մարմին: Լոյս տեսած է 2 թիւ (1946 թ.): Պաշտօնապէս խմբագրի անուն չի արուիր, սակայն որոշ է որ Սիմոն Սիմոնեանն է խմբագիրը:

Սիմոնեան քաջալերուած Միութեան սեփական տպարանով և դրական աւազ դործիչներու աշխատակցութեան խոստումով, ճամբայ կ'ելլէ, սակայն, աւա՛ղ, թերթը կ'ունենայ ասուպային կեանք մը - երկու թիւի հրատարակութեամբ վերջ կը դառնէ:

Ի՞նչ է ծրագիրը: «Մուտք» խորագրեալ բացատրողականին մէջ խմբագիրը կը ճշդէ. «Մեր առաջադրութեամբն իսկ՝ այս պարբերականին բովանդակութիւնը չի սահմանափակուիր գրականութեան յատուկ յօրինումներով, այլ կ'ընդգրկէ գրաւոր մշակոյթի զանազան կալուածները՝ միշտ ներշնչուած մնալով ցեղայինէն» (էջ 2):

Թերթին նպատակէն եւ իրագործումէն մեկնելով՝ պէտք է սրբազրել «պարբերագիրք գրականութեան եւ արուեստի» պիտակը, եւ փոխարինել պարբերագիրք հայ մշակոյթի խորագիրով: Արդարեւ հոն կայ դեղարուեստական գրականութիւն, գրական քննադատութիւն, բանասիրութիւն, մատենագրական ակնարկ, տեղագրութիւն, արուեստներու ակնարկ, ազգագրութիւն, գրախօսական, լեզուաբանութիւն, եւլն.:

Ունի աշխատակիցներու պատկառելի փաղանդ մը Սուրբիայէն, Լիբանանէն, Եգիպտոսէն, Պաղեստինէն եւ Պոլիսէն: Անուններու պարզ թուումը պերճախօս փաստն է թերթին որակին՝ Գարեգին Կթղ. Յովսէփեանց, Վ. Թէքէեան, Եղիվարդ, Ա. Մառուկեան, Արամ Արման, Ս. Սահակեան, Զարեհ Մեղրոնեան, Արաքսի Պապիկեան, Միքայէլ Ս. Կիւրճեան, Սահակ Պալլազեան, Սմբատ Փանոսեան, Արիս Շաքիեան, Յ. Օշական, Բիւզանդ Եղիայեան, Ն. Աղբալեան, Շահան Ռ. Պէրպէրեան, Գոհարիկ Ղազարոսեան, Հայր Ներսէս Ակիւնեան, Տոքթ. Յարութիւն Տէր Ղազարեան, Տէր Օշական Քհնյ. Սայրեան, Տէր Մկրտիչ Քհնյ. Մուրատեան, Սիմոն Սիմոնեան:

Սկզբնական ծրագիրը եղած է տարեգիրքի մը հրատարակումը, սակայն սեփական տպարանի մը հաստատումը մղած է Միութիւնը պարբերաթերթի մը հրատարակութեան: Ափսոս որ թերթը կարճատեւ կեանք ունեցած է:

Դէ՞Պի ԵՐԿԻՐ: Պարբերագիրք գրականութեան եւ արուեստի: Հրատարակութիւն Հայրենաբաղձ Հայերու Ընդհանուր Միութեան: Դ.-Ե. միացեալ թիւէն սկսեալ հրատարակութիւն Սովետական Հայաստանի հետ Մշակութային Կապի Հալեպահայ Ընկերակցութեան: Հալէպ, 1945 թ.ի Մարտ - 1947 թ.ի Մարտ: Ա.-Ե. թիւերու խմբագրական մարմին՝ Անդրանիկ Նաճարեան եւ Պետրոս Պարզեւ, Զ. թիւին համար՝ Ա. Նաճարեան, Մարտիրոս Գուշազեան եւ Յակոբ Ալէքսանեան:

1949 թ.ին լոյս ընծայուած է թիւ մը: Իսկ 1956 թ.ին լոյս տեսած Երկիր պարբերաթերթը կարելի է բնական շարունակութիւնը նկատել Դէպի Երկիրին:

«Մեր Ձայնը» խորագրով խմբագրականին մէջ կը ներկայացուի ծրագրերը. «Կ'աշխատինք անեցնել սէրը հանդէպ Հայաստանի և մեզ հիւրընկալով Արաբ ժողովուրդի գրականութեան: ... Ուրեմն Դէպի Երկիրը մշակոյթի կամուրջ մըն է, ուրկէ պիտի տողանցեն Հայաստանի եւ Գաղթահայութեան եւ Արաբ ժողովուրդի մտաւոր ճիւղերը»:

Աշխատակիցներ՝ Բիւզանդ Եղիայեան, Ջարեհ Մեղեոնեան, Սահակ Պալըզեան, Սիմոն Սիմոնեան, Պետրոս Պարզեւ, Նուպար Փարթամեան, Եղուարդ Պոյաճեան, Վահէ Վահեան, Յակոբ Ներսոյեան, Ա. Նաճարեան, Տիկին Սեղա, եւ ուրիշներ:

ԿԱՆԹԵՂ: Հանդէս գրականութեան եւ արուեստի: Հայէպ, 1953-1954 թ.ի Յունիս: Խմբ.՝ Ա. Երազենց (Աւետիս Պարմաքաբեան):

Հակառակ մտաւորական ոչ-պատրաստութեան եւ ասպարէզով դերձակ ըլլալուն՝ գրականութեան հուրով տոչորուած այս 20-ամեայ խմբագրերը կրցած էր իր թերթին շուրջ համախմբել անուանի դրողներ, ինչպէս՝ Նշան Պէշեկթաշեան, Նիկողոս Սարաֆեան, Մինաս Թէօօլեան, Մ. Իշխան, Եղուարդ Պոյաճեան, Յ. Գեղարդ, եւլն.:

Յաւալի է որ հազիւ երեք թիւ լոյս տեսած՝ կը դադրէր այս հանդէսը: Գրականութեան հանդէպ երիտասարդական վաղանցուկ կրակի մը բորբոքումի՞ն արդիւնքն էր այս հրատարակութիւնը. կրակի մը, որուն շիջումէն ետք կը դադրէր հանդէսը, թէ ոչ՝ նիւթական պայմաններ կը ստիպէին որ դադրի ան: Ինչ ալ ըլլայ անոր պատճառը, սա իրողութիւն է որ Ա. Երազենց գրեթէ այլեւս դադրեցաւ գրելէ եւ պարադայական աշխատակցութիւն մը ունեցաւ Հայ թերթերու:

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ: Երկամսեայ: Մանկա-պատանեկան հրատարակութիւն Հալեպահայ Ուսուցչական Միութեան: Հայէպ, 1950-1956 թթ.:

Ունեցած է խմբագիրներու շարան մը, որուն մէջ հիմնական եւ երկարատեւ աշխատանք կատարած են Գրիգոր Պողարեան, Հայկ Պարիկեան եւ Ռուբէն Տիրարեան:

Թերթին նպատակը եղած է օգտակար եւ հաճելի նիւթեր Հայթայթիլ դպրոցական աշակերտ-աշակերտուհիներու, զօրացնել անոնց մէջ ընթերցանութեան սէրն ու ճաշակը, նաեւ կազմել անոնց հոգիէն ներս՝ դեղեցիկ զգացումներու աշխարհը:

Կարելի է զայն նկատել սուրբահայ մամուլի միակ մանկա-պատանեկան թերթը, որ յարաբերաբար երկարատեւ գոյութիւն մը ունեցած է, շուրջ 6 տարի:

ԱՅՐՈՒԲԵՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿ ՍՈՒՐԻԱՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽԱՄԱՃԻԿՆԵՐ: Վիմատիպ: Դամասկոս, 1919 թ.:
Խմբ.: Արմենակ Տէր Յակոբեան:

ԱԺԱՆՍ ՌԻՒԹԷՐ (Թարգմանաբար): Հալէպ, սկսած է 1918
թ.ի նոյ.ին: Պատասխանատու՝ Ս. Մեհնունի:

ԱԼ ՖՈՒՐԱԹ (Եփրատը): Հալէպ, 1869-1870? թթ.: Հալէպի
կուսակալութեան պաշտօնաթերթ, որ լոյս տեսած է երեք լեզուով -
արաբերէն, թրքերէն եւ հայերէն:

ԱՂՔԻՒՐ: Խմորատիպ ամսաթերթ, ապա պարբերաթերթ:
Հալէպ, 1913-1914 թթ.:

ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԻ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՔԵԱԼԸ: Թերթ Հայ
Երկտասարդ Առաքելոց: Ամսաթերթ: Հալէպ, 1953 թ.ի նոյ. - 1959
թ.ի Մայիս: Սկիզբը ձեռագիր, 1955 թ.ի Դեկտ.էն սկսեալ տպագիր:
Անուանափոխուելով կոչուած է Առաքել:

ԱՐԵՒԵԼԻՔ: Օրաթերթ: Հալէպ, 1946 թ.ի Յունիսի 23 - 1963
թ.ի Մարտի 7:

ԱՐԵՒԵԼԻՔ ՄԱՐԶԱՇԽԱՐՀ: Մարզական շաբաթաթերթ Արե-
ւելք օրաթերթի: Հալէպ, 1957 թ.ի Յունիսի 30 - 1963 թ.ի Մարտի 7:

ԱՆԱՐԱՅՐ: Աշակերտական թերթ Սուրբ Վարդան դպրոցի
(նոր Գիւղ): Հալէպ, 1950-1951 թթ.: Ձեռագիր: 2 թիւ:

ԲԱՄԲԻՒ: Հանդէս Ազգ. Քարէն Եփեֆ ձեմարանի ուսանո-
ղութեան: Հալէպ, 1953 թ.ի Յունիս - 1955 թ.ի Յունուար: Լոյս տե-
սած է 7 թիւ: Մեքենագիր, ապա՝ տպագրուած:

ԲԱՐՁՈՒՆՔ: Պարբերական հրատարակութիւն Հ. Բ. Ը. Մ.ի
Լազար Նաճարեան Կեդր. Վրժ.ի: Հալէպ, 1958-1961, 1971 թթ.:

Անունով պարբերական, սակայն իրականութեան մէջ՝ տարե-
դէրք:

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ: Մանկա-պատանեկան հրատարակութիւն Հա-
լեպահայ Ուսուցչական Միութեան: Երկամսեայ: Հալէպ, 1950-1956
թթ.: Լոյս տեսած է 36 պրակ:

ԳԱՂԹԱԿԱՆ: Ձեռագիր: Հալէպ, 1918 թ.:

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ: Ամսաթերթ: Գիտական, տնտեսական,
ընկերաբանական, գրական, բժշկական, կրթական եւ դիւղատնտե-
սական: Հալէպ, 1923 թ.ի Յունիս-նոյեմբեր: 6 թիւ: Խմբ.՝ Վարդ-
Մեխակ (Վարդեվառ Գարանֆիլեան):

ԳՐԱՄԷՐ: Ամսաթերթ Ամերիկեան Աղջկանց եւ Մանչերու Հայ
Ուսանողութեան: Հալէպ, 1942 թ.ի Յունուար - 1952 թ.: Սկիզբը՝
մեքենագիր, ապա՝ տպագիր:

ԴէՊի ԵՐԿԻՐ: Պարբերաթերթ զրականութեան եւ արուեստի: Հրատ. Հայրենաբաղձ Հայերու Ընդհ. Միութեան: Յետոյ դարձած՝ հրատ. Սովետական Հայաստանի հետ Մշակութային Կապի Հաշվապահայ Ընկերակցութեան: Հալէպ, 1945 թ.ի Մարտ - 1947 թ.ի Մարտ: 6 թիւ: Մէկ թիւ ալ 1949 թ.ին:

ԵՐԻՏԱՍՍՐԴ ԳՈՐԾԱԿՈՐ: Տե՛ս Քրիստոնեայ Գործաւոր:

ԵՐԿԻՐ: Գիւրջ զրականութեան եւ արուեստի: Հալէպ, 1956 թ.ի Դեկտ. - 1959 թ.: 8 թիւ:

Խմբ.՝ Մարտիրոս Գուշակճեան, ապա՝ Հայկ Գուլյումճեան:

ԵՓՐԱՏ: Քաղաքական լրագիր: Օրկան Հալէպի Ս. Դ. Հնչակեան Մասնաճիւղին: Հալէպ, 1919 թ.: Խմբ. Տոքթ. Գրիգոր Մուշեան: Լոյս տեսած է չորս թիւ:

ԵՓՐԱՏ: Ենօրեայ, երկօրեայ, շաբաթաթերթ, ապա՝ օրաթերթ: 1927 թ.ի Յուլիսի 6 - 1949 թ.:

ԶԱՐԳԱՅԻՐ: Պաշտօնաթերթ Այնթապի Կրթատիրաց Երիտասարդաց Միութեան: Հալէպ, 1930-1931 թթ.: 6 թիւ: Զեռագիր:

ԶԱՐԹՕՆՔ: Գրական, դիտական, տնտեսական եւ քաղաքական շաբաթաթերթ: Ալէքսանտրէթ (Իսկէնտէրուն), 1942 թ.ի Ապրիլի 12-էն սկսեալ: Լոյս տեսած է 24 թիւ: Արտօնատէր՝ Մարթին Պապիկեան: Պատ. տնօրէն՝ Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան:

Թերթը լոյս տեսած է նաեւ Փրանսերէնով Le Réveil du Sandjak յերտառութեամբ:

ԼՈՅՍ: Աշակերտական ամսադիր Կրթատիրաց երկսեռ վրժ.ի: Հալէպ, 1927 թ.ի Ապրիլ - 1932 թ.ի Մարտ: 16 թիւ: Զեռագիր:

ԽԱԶԳՈՒՅ: Պարբերաթերթ: Հայ Աւետարանական Բեթէլ Բարձր. Վրժ.ի Աշակերտութեան Օրկան: Հալէպ, 1946 թ.ի Նոյ. - 1948 թ.ի Յունիս: 6 թիւ:

ԾԱՂԿԵՓՈՒՆՁ: Զեռագիր ամսաթերթ Զաւարեան Վրժ.ի Շըրջանաւարտից Միութեան: Հալէպ, 1944 թ.ի Նոյ. - 1949 թ.ի Դեկտ.:

1948 Յունուարին դարձած է խմորատիպ:

ԾԻՒԵՐ: Ուսանողական պարբերաթերթ Քարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարանի: Զեռնարկ ԺԲ. կարգի: Հալէպ, 1961 թ.ի Հոկտ.էն սկսեալ: Լոյս տեսած է 3 թիւ: Մեքենագիր, ապա՝ տպագրուած:

ԿԱՆԹԵՂ: Գրական, դիտական եւ դեղարուեստական ամսաթերթ: Հալէպ, 1932 թ.ի Մարտ: Լոյս տեսած է մէկ թիւ:

Արտօնատէր՝ Տոքթ. Բարսեղ Սեւեան, պատ. տնօրէն՝ Յակոբ Իզնատիտեան:

ԿԱՆԹԵՂ: Հանդէս զրականութեան եւ արուեստի: Հալէպ, 1953 թ. - 1954 թ.ի Յունիս: Լոյս տեսած է 3 թիւ:

Խմբ.՝ Ա. Երազնց (Աւետիս Պարմաքըզեան):

ԿԵԱՆՔ: Պաշտօնաթերթ Կրթասիրաց Երկսեռ Վրժ.ի Շրջա-
նաւարտից Միութեան: Հալէպ, 1929 թ.ի Օդ. - 1936 թ.ի Մարտ:
Խմորատիպ:

ՀԱՅ ԾԵՐԱՆՈՑ: Եռամսեայ: Հրատ. Հայ Երանոցի Խնամա-
կալութեան: Հալէպ, 1952 թ.ի Մարտէն սկսեալ: Հրատարակութիւ-
նը կը շարունակուի:

ՀԱՅ ՁԱՅՆ: Աղլալին, քաղաքական, դրական հայաթերթ (օ-
րաթերթ): Հալէպ, 1918 թ.ի Նոյ.ի 13-ին հիմնուած: 1919 Ք.ին
փոխադրուած Ատանա (Կիլիկիա): Տէր եւ տնօրէն՝ Սեդրակ Կէպէն-
լեան:

ՀԱՅ ՊԱՏԱՆԻ: Հրատ. Մարաշի Մեսրոպեան Կեդր. Վրժ.ի:
Հալէպ, 1952 թ.ի Յունիս - 1956 թ.ի Մայիս: Լոյս տեսած է 5 թիւ:

ՀԱՅ ՍԲՈՒԼ: Ամսաթերթ Ամերիկեան Վարժարանի հայ ա-
շակերտութեան: Հալէպ, 1925-1926 թթ.: Մեր աղբիւրները կը յի-
շատակեն զայն, սակայն անձնապէս ոչ մէկ թիւ տեսած ենք:

ՀԱՅ ՔՆԱՐ: Հրատ. Գեղարուեստասիրաց Միութեան: Հալէպ,
1919 թ.:

ՀԱՅԿԱԶՆ: Պարբերաթերթ Հայկազեան Երկսեռ Վրժ.ի: Հա-
լէպ, 1946 թ.ի Ապրիլ-Յունիս: 4 թիւ:

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐ ՊԱՏԱՆԻ: Հրատ. Կիլիկեան Վարժարաններու:
Հալէպ, 1946-1958 թթ.: Լոյս տեսած է 8 թիւ:

ՀԵՌԱԳՐԱՆՈՒՐԵՐ: Հայկ. աժանս, Հաւաստի դործակալութե-
անէն, տպ. Սէպաթ (Աճէմեան): Այս տեղեկութիւնը կը հաղորդէ Եդ-
ուարդ Ոսկերիչեան (Կրքասիրաց, Ա. տարի, 1926, Յունիս, թ. 8,
էջ 122): Մեղի անձանթ է այս թերթը:

ՀԻԻՍԻՍԱՅԳ: Լրագիր քաղաքական, դրական, տնտեսական
(հայերէն բաժին L'Éclair du Nord-ի): Հալէպ, 1936 թ.ի Յունի-
սի 30 - Օգոստոսի 10: Լոյս տեսած է 13 թիւ:

Տէր եւ տնօրէն՝ Նիքոլա Ճանճի, խմբ.՝ Մատթէոս Երէցեան:

ՀՈՍ-ՀՈՍ: Երգիծաթերթ: Խմբ.՝ Մկրտիչ Կապրաշ: Պէյրութ
(Լիբանան) լոյս տեսած թերթ, որուն մէկ թիւը (թ. 7, 1928 թ.
Օգոստ.ի 26) տպուած է Հալէպ, խմբագրին Հալէպ այցելութեան
պատճառով:

ՁԱՅՆ: Ձեռագիր ամսաթերթ: Հալէպ, 1927-1928 թթ.: Պա-
տասխանատուներ՝ Կարապետ Գըլըբեան եւ Գրիգոր Ճըլճըլեան:

ՄԱՐԱՆԱԹԱ (Տէրը կու դայ): Հոգեւոր ամսաթերթ: Հալէպ,
1925 թ.ի Յունիսի 1 - 1963 թ.: 1964 թ.էն սկսեալ լոյս կը տեսնէ
Պէյրութ: Արտօնատէր՝ Աբրահամ Գ. Սէֆէրեան, պատ. տնօրէն՝
Մինաս Յ. Պօղօզլեան (որոշ շրջան մը):

ՄԵՂՈՒ: Ազգ., գրական եւ երգիծական: **Խժորատիպ ամսաթերթ:** Հալէպ, 1923 թ.ի Հոկտ. - 1925 թ.ի Մարտ:

ՄԵՐ ՈՒՂԻՆ: **Խժորատիպ ամսաթերթ** Հայ Ուսանողական Միութեան: Հալէպ, 1923 ?:

ՄՇԱԿՈՅԹ: **Պարբերաթերթ** Բեթէլ Եկեղեցւոյ Քրիստ. Զանից Ընկերակցութեան: Հալէպ, 1952 Ապրիլ:

ՄՇԱԿՈՅԹ: **Պարբերազերբ** գրականութեան, արուեստի եւ գիտութեան: Հալէպ, 1967 թ.էն սկսեալ:

Խժբ. Անդրանիկ Արարատ (Նաճարեան):

ՅԵՂԱՓՈՆԱԿԱՆ Ա.Լ.ՊՈՄ: Հրատ. Հ. Յ. Դ. «Քրիստափոր» Պատանեկան Միութեան: Թիւ 7-էն սկսեալ Միութեան անունը դադարած: Հալէպ, 1949-1962 թթ.: 1962 թ.էն սկսեալ լոյս կը տեսնէ Պէյրութ: **Խժբ.** Նկարիչ Աւօ (Աւետիս Թումայեան):

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ ՄՈՒՍՍԵ ԼԵՐԱՆ: Հալէպ, 1955 թ.: **Խժբ.** Մարտիրոս Գուշագճեան: Լոյս տեսած է 1 թիւ:

ՆԱՅԻՐԻ: **Պարբերազերբ** գրականութեան եւ արուեստի, ապա՝ ամսաթերթ: Հալէպ, 1941 թ.ի Նոյ. - 1944 թ., 1945-1949 թթ.: 1951 թ.ին լոյս տեսած է Պէյրութ (Լիբանան), իսկ 1952 թ.էն սկսեալ դարձած է շաբաթաթերթ: **Խժբ.** Անդրանիկ Ծառուկեան:

ՆՈՐ ԱԻԵՏԱԲԵՐ: Կրօնա-բարոյական, գիտական, կրթական երկշաբաթաթերթ: Հալէպ, 1927 թ.ի Նոյ.ի 5 - 1934 թ.ի ամառ:

Արտ. Վերապատուելի Կարապետ Յ. Յարութիւնեան, պատ. տնօրէն՝ Տիգրան Ճ. Խրոբեան:

ՆՈՐ ԳԻՐՔ: **Պարբերաթերթ:** Հրատ. Գրասէր Երիտասարդներու Միութեան: Դամասկոս, 1958 թ.: **Խժբ.** Հելէն Տէր Ստեփանեան:

ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ: **Պարբերազերբ** Մարաշի Հայրենակցական Վերաշինաց Միութեան: Հալէպ, 1946 թ.ի Յունուար - 1960 թ.ի Մայիս: Լոյս տեսած է 22 թիւ:

ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ: **Օրաթերթ:** Հալէպ, 1951 թ.ի Յունուարի 21 - Սեպտ.ի 9: Լոյս տեսած է 177 թիւ: **Արտ.** եւ **պատ.** տնօրէն՝ Անդրէաս Տէր Ղազարեան, **պատ.** **Խժբ.** Յարութիւն Տէր Ղազարեան:

ՈՒՍԱՆՈՂ: Միամսեայ Հանդէս Պատանիներու: **Խժորատիպ:** Հալէպ, 1928 թ.ի Սեպտ. - Դեկտեմբեր ?...: **Մեղի ծանօթ է** թիւ 4-ը (Դեկտ. 1, 1928 թ.):

ՈՒՍՈՒՄ: **Ամսաթերթ:** Հրատ. Հայ Երիտասարդաց Ուսումնասիրաց Միութեան: Հալէպ, 1925-1928 թթ.: **Խժորատիպ:**

ՊԱՅՔԱՐ ԿԵՆԱՅ: **Պարբերական Մերձաւոր Արեւելքի Որբերու Միութեան:** Հալէպ, 1924 թ.ի Հոկտ.: Այս անունով լոյս տեսած է 1 թիւ, ապա Պէյրութ փոխադրուելով լոյս տեսած է Որբաշխարհի Աստղը վերնազրով (1925-1931 թթ.):

ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹ ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ: Հալէպ, 1960 թ. - ? : Խմբագիր՝ Հայր Յովսէփ Վրդ. Շատարեւեան: Ունեցած է արարերէնի բաժին մը, որ սկսած է լոյս տեսնել 1954 թ.էն սկսեալ:

Հայերէն բաժինը շրջան մը դադարելէ ետք սկսած է վերհրատարակուիլ 1971 թ.ին:

ՊԱՐՄԱՆ: Ուսանողական պարբերաթերթ Գարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարանի: Հրատարակուած՝ նախաձեռնութեամբ Ը. Ղասարանի: Հալէպ, 1958 թ.ի Մարտ - Ապրիլ: Լոյս տեսած է 2 թիւ: Մեքենադիր:

ՍԵՒԱՆ: Պարբերագիրք գրականութեան եւ արուեստի: Հալէպ, 1946: Լոյս տեսած է 2 թիւ: Խմբ.՝ Սիմոն Սիմոնեան:

ՍՈՒՐԻԱ: Անկախ օրաթերթ: Հալէպ, 1946 թ.ի Յունիսի 17 - 1960 թ.:

Արտօնատէր՝ Յովհաննէս Եաղրճեան:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ: Օրաթերթ: Օրկան Ս. Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան: Հալէպ, 1922-1927 թթ.: Արտօնատէր՝ Հայկ Թորոսեան, պատ. տնօրէն՝ Տիգրան Երէցեան: Խմբագիրներ՝ Վարդ-Մելիակ (Վարդեվառ Գարանֆիլեան) եւ Ս. Տիրունի (Մարդիս Քէտէրեան):

Անունով օրաթերթ, սակայն իրականութեան մէջ՝ երկօրեայ:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ: Ուսանողական բաժին: Ամսաթերթ: Հալէպ, 1925 թ.ի Մարտ - 1926 թ.ի Սեպտ.:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ: Օրկան Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Սուրիոյ շրջանին: Կիսաշաբաթաթերթ: Հալէպ, 1920 թ.:

Այս նոյն տեղեկութիւնները կրկնուած են Յովհաննէս Պետրոսեանի եւ Ամալիա Կիրակոսեանի Հայ մամուլի մատենագիտական աշխատասիրութիւններուն մէջ:

Նուաբը Ասպետ եւ Արամ Ասպետ վերոյիշեալ անունով թերթ մը կը յիշատակեն, սակայն 1922 թ.ի Հոկտեմբերին սկսած:

Սուրիոյ եւ Լիբանանի Հայ դադութներուն մէջ լրագրական վաստակ ունեցող եւ այդ շրջանին խմբագրական աշխատանք կատարած գրողներ՝ ինչպէս Միհրան Նաճարեան եւ Եղուարդ Ոսկերիչեան, Սուրիոյ եւ Լիբանանի Հայ տպագրական եւ լրագրական վաստակին շուրջ անգրագառնալու ատեն չեն յիշատակեր այդ անունով թերթ մը:

Տակաւին, նոյն շրջանին գործած Հնչակեան գրող եւ գործիչ Միհրան Մ. Սէֆէրեան, որ փորձած է Հնչակեան մամուլին ամբողջ

ջական ցուցակագրումը կատարել, այդ անունով թերթ մը չի յիշատակեր:

Ըստ մեր կարծիքին, կա՛մ նման վերնազրով թերթ մը լոյս տեսած չէ Հայէպի մէջ 1920-ական թուականներուն, եւ կամ ալ 1922 թ.ին սկսած Սուրիական Մամուլ երկօրեայի առաջին քանի մը թիւերը լոյս տեսած են Սուրիական Սուրիանդակ անունով:

ՎԱՀԱԳՆ: Յաւելուած Արեւելք օրաթերթի: Պատանեկան ամսադիր: Հայէպ, 1952 թ.ի Օգոստ.-Դեկտ.: 5 թիւ: Խմբ.՝ Մ. (Մինաս Թէօլէօլեան):

ՏԱՐԱԳԻՐ: Օրաթերթ: Գաղաքական-դրական-ընկերային: Հայէպ, 1918 թ.ի Դեկտ. - 1919 թ.: Արտօնատէր՝ Բենիամին Միլտոնեան, խմբ.՝ Յովհաննէս Խաչերեան:

ՏԱՐՕՆԻ ԱՐԾԻԻ: Օրկան Տարօնական ողբի: Ձեռնարկ Տարօն-Տորուբերանի Հայրենակցական Միութեան Կեդր. Վարչութեան (Միաց. Նահանգներ): Հայէպ, 1952 թ.: Խմբ.՝ Մկրտիչ Մըկըրտիչեան:

Տարօնի Արծիւը սկսած է հրատարակուիլ Սոֆիա (Պուլկաբիա), ապա Տիթրոյթ (Միաց. Նահանգներ): Ծրագիր կար զայն վերհրատարակել Հայէպի մէջ: Լոյս տեսաւ վերոյիշեալ մէկ թիւը (ԺԱ. տարի, թ. 32) եւ դադարեցաւ:

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ: Պարբերաթերթ: Հրատ. Հ. Բ. Ը. Մ.ի Սուրիոյ Շրջանակային Յանձնաժողովի: Հայէպ, 1950 թ.ի Նոյ.-1951 թ.ի Ապրիլ: Լոյս տեսած է 3 թիւ:

ԲՈՒՀԱՆԻ ԹԱԱՄ (Հոդեւոր ճաշ): Հայէպ, 1931? թ.: Խմբ.՝ Մինաս Յ. Պօղօղլեան:

ՓՈՒՆՁ: Հրատ. Եէյիս-Մազսուտի Արմենեան Շրջանաւարտից Եկրսեռ Միութեան: Հայէպ, 1954 թ.: Լոյս տեսած է 2 թիւ:

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԳՈՐԾԱԻՈՐ: Ամսաթերթ: Հայէպ, 1941 թ.ի Յունուար - 1947 թ.ի Ապրիլ: Ա. տարուան հինգերորդ թիւէն սկսեալ կոչուած է Երիտասարդ Գործաւոր: Արտ. տնօրէն՝ Հայր Մարսէլ Վիյար, խմբ.՝ Մկրտիչ Թաշճեան (1942 Յունուարէն սկսեալ):

THE REPORTER: Aleppo Boys' High School Monthly (Տեղեկատու: Հայէպի Մանչերու Բարձր. Վրժ.ի ամսաթերթ): 1929-1932 ? թթ.: Մեր ձեռքին տակ ունինք Դ. տարուան թիւ 4-5-ը (1932 թ. Մայիս-Յունիս): Ունի չորս լեզուով բաժիններ - անգլերէն, ֆրանսերէն, հայերէն եւ արաբերէն:

Ատոնցմէ զառ Հայէպի մէջ լոյս տեսած են կարգ մը խմորատիպ թերթեր, որոնց ճշգրիտ թուականները մեզի համար անյայտ կը մնան: Ուլամուղ - 1929 թ.ի շուրջ. Մեմֆ - հրատ. Փրանսական

Լիսէի Հայ ուսանողութեան (1940-ական թուականներուն)։ Արծիւ - սկաուտական թերթ. Գրիստափոք - Պատանեկան Միութեան թերթ (1940-ական թուականներուն)։

Պետրոս Գուրումճեան լոյս ընծայած է զանազան վերնազիր- ներով երգիծաթերթեր - Կալնօշ, Նոր Կալնօշ, Միմոս, Հոսոս, Քահփահմերու Շարաքը, Ծաղիկներ, եւլն.։

Տ Ա Ր Ե Գ Ի Ր Ք Ե Ր

ԱՐԵՒԵԼՔ ՏԱՐԵԳԻՐՔ: Հալէպ, Ա. տարի, 1948 թ.: Մէկ տարի: Պատրաստեց՝ Մ. (Մինաս Թէօլէօլեան):

ԴԱՄԱՍԿԱՀԱՅ ԱՄԵՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ: Դամասկոս, 1958 թ.: Պատրաստեց՝ Լուսֆիկ Երրեքեան:

ՄԱՆԱՆԱՅ ՏԱՐԵԳԻՐՔ: Հրատ. Հոգեւոր Եղբայրութեան Երիտասարդաց: Հալէպ, 1946-1951 թթ.: 6 տարի:

ՍՍՍՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔ: Զեռնարկ՝ Սասնոյ Հայրենակցական Միութեան: Հալէպ, 1948 թ.:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ԱԼՊՈՄ: Հրատ. զրավաճառ Կիւլէսէր Տէմիր-Տեանի: Հալէպ, 1927-1929 թթ.: 3 տարի: Պատրաստեց Եղուարդ Ա. Ոսկերիչեան (ապա՝ Տէր Մաշտոց Քէնյ. Ոսկերիչեան):

ՍՈՒՐԻԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑ: Հալէպ, 1924-1926 թթ.: 3 տարի: Պատրաստեցին՝ Միհրան Աճէմեան, Միսաք Սիսեռեան (Ունեցի) եւ Եղուարդ Ոսկերիչեան:

ՏԱԹԵԻ: Գրական, բանասիրական եւ կրօնական տարեցոյց: Հալէպ, 1925-1930 թթ.: 6 տարի: Նմբ.՝ Արտաւազդ Վրդ. Սիւրմէ-եան:

ՏԱՐՕՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔ: Զեռնարկ՝ Տարօն-Տուրուբերանի Հայրենակցական Միութեան: Հալէպ, 1949 թ.:

ՏԻԳՐԻՍ: Հրատ. Տիգրանակերտի Հայրենակցական Միութեան: Հալէպ, 1946:

ՀԱՅ ՏՊԱՐԱՆՆԵՐ ՍՈՒՐԻՈՅ ՄԵՋ

Հայ տպարաններու պատմութիւնը մեր ուսումնասիրութեան անմիջական ծիրին մէջ չի մտներ, սակայն Հայ մամուլին զոյու-թիւնն ու գոյատեւումը կապ ունենալով անոնց հետ, ամփոփ ակնարկ մը անհրաժեշտ կը համարենք:

1918 թ.ին Հալէպի մէջ կը յիշուի տպ. Սէպաթ մը (Աճէմեան եղբայրներու սեփականութիւն), որ հաւանաբար ունեցած է Հայ տառեր: Հայ Ձայն եւ Տարագիր թերթերը կը տպուին այս տպարանին, ինչպէս նաեւ Մարոնիթ տպարանին մէջ: Մ. Տէր Ստեփանեան, Յովսէփ եւ Միշէլ Աճէմեան եղբայրներու Սէպաթ տպարանէն տը-

պազրական անհրաժեշտ տառեր եւ գործիքներ ղենելով կը նուիրէ Սեղրակ Կէպէնլեանի, որուն Հայ Զայն թերթը լոյս կը սկսի տեսնել անձնական տպարանէ:

Ենթերկայ եւ ամէնօրեայ թերթերը սկիզբը լոյս տեսած են տեղական տպարաններու մէջ, ապա ունեցած են իրենց առանձին տպարանները: Այս է եղած պարսկական Սուրիակամ Մամուլի, Սփրատի, Արեւելի, եւլն.:

Մինչեւ 1925 թ., ըստ երեւոյթին, գոյութիւն ունեցող տպարանները բաւարար տառեր եւ տպազրական վարպետութիւն չունէին, որպէսզի կարենային խնամքով զիրքեր տպել: Այս է պատճառը որ մինչ այդ լոյս տեսնել սկսող տարեգիրքերը տպազրուած են այլ երկիրներու մէջ. օրինակ՝ Սուրիահայ Տարեցոյցին Ա. Հատորը (1924 թ.) տպազրուած է Գահիրէ, Ջարեհ Պէրպէրեանի տպարանին մէջ, իսկ Արտաւազդ Վրդ. Սիւրմէեանի Տաքիւ տարեգիրքին Ա. Հատորը (1925 թ.)՝ Պոլիս, Յ. Մ. Սեթեան տպարանին մէջ:

Բայց Բելգանդ Յ. Թոփալեանի Արաքս տպարանին հիմնումը առիթ պիտի ստեղծէր որ վերոյիշեալ տարեգիրքերն ու այլ գիրքեր սկսին լոյս տեսնել այս տպարանէն: Թոփալեանի տպարանը պիտի գործէր մինչեւ 1930 թ. (20), որմէ ետք տպարանատէրը պիտի փոխադրուէր Փարիզ, ուր հիմնելով իր նոր տպարանը՝ 1950-ական թուականներուն պիտի սկսէր լոյս ընծայել Անդապտում պարբերաթերթը:

Դժուար է մեղի համար իրենց հիմնադրութեան թուականի կարգով յիշատակել հայ տպարանները, սակայն ժամանակադրական մտաւոր կարգով մը հետեւեալ տպարանները գործած են Հալէպի մէջ - Հայ Զայնի, Սուրիական Մամուլի, Արաքս, Մարանաթա, Արարատ, Գոլէճ (Ամերիկեան Գոլէճի), Անի, Տէր Սահակեան (Աւետիս Տէր Սահակեան), Նայիրի (Անդրանիկ Ծառուկեան), Սեւան (Հայկազայ Ուսուցչական Միութիւն), Տիգրիս, Արեւելք, Ճիզմէճեան, Ռոթոս, Ոսկետառ, Շիրազ, Մասիս, Գօգօ, Գարուն, եւլն.:

Դամասկոսի մէջ մեղի ծանօթ է Լուսֆիկ Երիւրեանի տպարանը: Վիմատիպ տպազրութիւն տեղի ունեցած է Ֆրէյհա տպարա-

---

20) Բ. Թոփալեանի մեկնումով Արաքս տպարանը կը գնուի Աւետիս Տէր Սահակեանի կողմէ եւ նախկին անունը պահելով տպագրական գործը կը շարունակէ: Հետագային Տէր Սահակեան տպագրական կազմածինը ծախելով՝ տպարանին անուն ալ կը փոխանցէ գնորդին եւ ինք իր տպարանը կը վերանունակէ Տէր Սահակեան տպարան: 1950 թ. սկիզբը Տէր Սահակեան իր տպարանով պիտի փոխադրուի Պէրքուք՝ հոն շարունակելով իր տպագրական աշխատանքները:

նին մէջ: Իսկ Ալէքսանտրէթի (Իսկէնտէրուն) մէջ մեզի ծանօթ է
տպ. Ալէքսանտրէթը:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

1913 թ.-էն մինչեւ մեր օրերը շուրջ 75 մեծ ու փոքր թերթեր
եւ տասնեակ մը տարեգիրքեր լոյս տեսած են: Գաղութը ատակ էր
աւելիին, սակայն պայմանները թոյլատու չէին զայն իրագործելու
համար: Անդրադարձանք այդ պատճառներուն եւ կրկնութենէ կը
խուսափինք: Ցաւալին այն է որ 1963 թ.-էն սկսեալ, երբ կը դարձէր
Արեւելք օրաթերթը, սուրիահայ գաղութը փաստօրէն առանց հայ
մամուլի կը մնար: Այդ թուականէն ետք լոյս տեսած թերթերը պա-
շտպանական հրատարակութիւններ են եւ իրենց բովանդակութեամբ
անկարող՝ հայ ընթերցող հասարակութեան պապակը դռնացնելու:

Այսօր Սուրիոյ մէջ ունինք չորս թերթեր՝ Հայ Մերանոցի Հայ
Մերանոց պարբերաթերթը, Անդրանիկ Նաճարեանի Մշակոյթ պար-
բերազիրքը, Լազար Նաճարեան ձեմարանի Բարձուիք տարեգիրքը
եւ Հայ Կաթողիկէ Առաջնորդարանի Պարբերաթերթը:

A HISTORY OF THE ARMENIAN PRESS IN SYRIA

ARDASHES DER KHACHADOURIAN

In Syria, the Armenian press has developed mainly in Aleppo. Armenian life in this city is a matter of centuries, with its beginnings in the 15th century. The Armenian Church of « Karasnitz Mangantz » dates from this century. A substantial increase of the Armenians in Aleppo occurred during the early second part of the 19th century. In 1915, the genocide and the forced deportations perpetrated by the Turks resulted in tens of thousands of Armenians taking refuge in Aleppo.

The first Armenian newspaper in Aleppo, AL-FURAT, was published by the Ottoman government, in the years 1869-1870. From 1915 down to the present time, 75 publications — newspapers, weeklies, monthlies, periodicals, year books, etc. — have been issued, at different times, in the Armenian language. Yeprad (daily newspaper, 1929-1949), Arevelk (daily newspaper, 1946-1960), and Nayiri (literary monthly) are the worthiest representatives of the Armenian press in Syria.

At present, four Armenian periodicals are issued in Aleppo.